

Livstilfredshet og tillit i Europa 2002-2012

Ingrid Bergande
Master i folkehelsevitenskap 2014
30 studiepoeng

Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU)
Institutt for landskapsplanlegging

Nasjonalt folkehelseinstitutt
Divisjon for psykisk helse

Forord

Masteroppgaven er mitt avsluttende arbeid av studiet folkehelsevitenskap ved NMBU. Gjennom studiet har jeg fått bekreftet min interesse for helsefremmende arbeid og tilegnet meg ny kunnskap som jeg vil ta med meg videre. Jeg ønsker å bidra med å sette fokus på den positive delen av mental helse, da jeg mener det er viktig å trekke frem og støtte opp om ressursene i mennesket. Bakgrunnen for oppgaven har vært hvordan livstilfredshet påvirkes av endringer i samfunnet, noe som den pågående finanskrisen er et eksempel på. Jeg har opplevd arbeidet med oppgaven som spennende, utfordrende og lærerikt. Masteroppgaven skal nå leveres inn og et nytt kapittel i mitt arbeid med folkehelse begynner.

Oppgaven er skrevet ved Folkehelseinstituttet, Divisjon for psykisk helse, Oslo, våren 2014. Den består av en artikkel med kappe. Kappen gir en utdypende presentasjon av studien presentert i artikkelen og belyser folkehelserelevansen av temaet. Artikkelen er planlagt publisert i tidsskriftet «Journal of Happiness Studies». Kappen er skrevet på norsk og artikkelen på engelsk.

Jeg vil rette en stor takk til mine veiledere. Seniorforsker Jocelyne Clench-Aas, ved Folkehelseinstituttet, Divisjon for psykisk helse, som alltid har hatt tid til meg, gitt støtte og råd hele veien. Psykolog og forsker Ragnhild Bang Nes, ved Folkehelseinstituttet, Divisjon for psykisk helse, for konstruktive tilbakemeldinger og nye innfallsvinkler. Jeg vil også takke min hovedveileder Førsteamanuensis Ruth Kjørsti Raanaas ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet, Institutt for landskapsplanlegging, for gode innspill, støtte og raske tilbakemeldinger.

Jeg vil takke mine medstudenter, Vedrana, Ingrid, Sara, Marianne og Ingeborg. Arbeidet med masteroppgaven hadde ikke vært det samme uten dem. Takk for støtte, diskusjoner, latter og glede fra tidlig til sent. Jeg er også takknemlig for all støtte og oppmuntring fra mine foreldre, min bror og mine venner, tusen takk!

Ingrid Bergande

Oslo, mai 2014

Sammendrag

Formålet med studien: Både i politikk og samfunn er det en økende interesse for livstilfredsheten i befolkningen. Formålet med denne studien var å utforske stabilitet og endring i livstilfredshet, tillit til politiske institusjoner og sosial tillit i ulike europeiske regioner før og etter starten av finanskrisen, mellom 2002-2012. Det var også et ønske om å se på sammenhengen mellom tillit og livstilfredshet og om opplevd personlig inntekt kan være en moderator på dette forholdet.

Metode: Studien hentet data fra den multinasjonale spørreundersøkelsen European Social Survey (ESS), som er en tverrsnittsundersøkelse, utført i Europa hvert annet år. Data fra alle seks runder (2002-2012) og respondenter mellom 18-80 år ble inkludert. Dette ga en total utvalgsstørrelse på 150 314 individer. Data ble gruppert før (2002-2006) og etter (2008-2012) starten på finanskrisen og land ble delt inn i fem regioner: Vest-, Øst-, Nord-, Sør-Europa og de Britiske øyer. Livstilfredshet ble benyttet som den avhengige variabelen, tillit til politiske institusjoner (Europaparlamentet og det nasjonale parlamentet) og sosial tillit som de uavhengige variablene og opplevd personlig inntekt som moderator. Data ble analysert ved bruk av multippel lineær regresjon og t-test.

Resultater og konklusjon: Nivåene av livstilfredshet og sosial tillit var relativt stabile eller økte moderat i alle de fem europeiske regionene i perioden undersøkt, mens nivåene av tillit til politiske institusjoner var mindre stabile. En sammenheng mellom begge typer tillit og livstilfredshet er observert i alle regioner. Imidlertid endret denne sammenhengen seg ulikt i de ulike regionene under krisen. Opplevd personlig inntekt ble identifisert som en moderator på dette forholdet. Hos individer som opplevde inntekten som utilstrekkelig var det en sterkere sammenheng mellom tillit og livstilfredshet. For å bedre forstå betydningen av finanskrisen på befolkningens livstilfredshet og tillit, og sammenhengen mellom tillit og livstilfredshet trengs det mer forskning. I henhold til denne studien kan arbeid med å styrke og fremme livstilfredshet i befolkningen ta utgangspunkt i intervensjoner som øker tillit til politiske institusjoner og sosial tillit.

Summary

Aim of the study: There is a growing interest in life satisfaction in both politics and society. The aim of this study was to investigate the stability and change in life satisfaction, trust in political institutions and social trust across different European regions before and after the onset of the financial crisis, between 2002-2012. Further more the association between trust and life satisfaction and the possible moderator role of perceived sufficiency of income in this relationship was focused on.

Materials and methods: This study used data from the cross-national survey European Social Survey (ESS), which is a cross-sectional survey that is conducted every two years across Europe. Data from all six assessment rounds (2002-2012) were used, with a large sample size ($N = 150,314$) and respondents aged 18-80 years. Data was collapsed into before (2002-2006) and after (2008-2012) the onset of the crisis. Countries were divided into five regions: West, East, North, South and Atlantic Europe. The dependent variable was life satisfaction, the independent variables were trust in political institutions (i.e., the European parliament and the national parliament) and social trust and the moderator was perceived sufficiency of income. Data were analyzed using multiple linear regression and t-test.

Results and conclusion: The levels of life satisfaction and social trust were relatively stable or increased moderately during the period investigated, whereas levels of trust in political institutions were less stable. An association between both types of trust and life satisfaction was observed in all regions. During the crisis this association changed differently in different regions. Perceived sufficiency of income was identified as a moderator in this relationship. Life satisfaction was more closely associated with both types of trust among those perceiving their income to be insufficient. Further studies are needed to better understand the impact of the financial crisis on life satisfaction and the association between trust and life satisfaction. According to this study, efforts to strengthen and promote life satisfaction in the population can be based on interventions that increase trust in political institutions and social trust.

Innholdsfortegnelse

Forord	iii
Sammendrag	iv
Summary	v
Innholdsfortegnelse	vi
Tabeller og figurer i artikkelen	vii
1 Innledning	9
1.1 Livstilfredshet	10
1.2 Livstilfredshet i Europa	11
1.3 Finanskrisen i Europa 2008	12
1.4 Tillit	13
1.4.1 Tillit til politiske institusjoner og livstilfredshet	13
1.4.2 Sosial tillit og livstilfredshet	14
1.5 Opplevd personlig inntekt	15
1.6 Studiens formål og problemstilling	15
2 Metode	16
2.1 Datamateriale	16
2.2 Måleinstrumenter	17
2.3 Vekting	18
2.4 Statistiske analyser	19
2.5 Etikk	20
3 Resultat	20
3.1 Hovedfunn	21
4 Diskusjon	21
4.1 Diskusjon av resultatene	22
4.1.1 Nivåforskjeller i livstilfredshet og tillit mellom regionene før finanskrisen	22
4.1.2 Stabilitet og endring: Livstilfredshet	23
4.1.3 Stabilitet og endring: Tillit	25
4.1.4 Sammenhengen mellom tillit og livstilfredshet	26
4.1.5 Moderator effekt: Opplevd personlig inntekt	27
4.1.6 Livstilfredshet og folkehelserelevans	28
4.2 Metodologiske betraktninger	29
4.2.1 Reliabilitet	29
4.2.2 Validitet	30
5 Konklusjon	35
Litteraturliste	36
6 Artikkel	42
Vedlegg	67

Tabeller og figurer i artikkelen

Table 1: <i>Mean levels and/or prevalence of the dependent variable (life satisfaction) and independent variables before (2002-2006) and after (2008-2012) the onset the financial crisis</i>	62
Table 2: <i>Multiple linear regression analysis examining the association between life satisfaction and trust in political institutions and social trust, before (2002-2006) and after (2008-2012) the onset of the financial crisis in all five regions</i>	63
Figure 1: <i>Mean levels of life satisfaction before (2002-2006) and after (2008-2012) crisis in all five regions</i>	64
Figure 2: <i>Mean levels of life satisfaction before (2002-2006) and after (2008-2012) the onset of the financial crisis at the country level</i>	64
Figure 3: <i>Mean levels of trust in the European parliament before (2002-2006) and after (2008-2012) the onset of the financial crisis in all five regions</i>	65
Figure 4: <i>Mean levels of trust in the national parliament before (2002-2006) and after (2008-2012) the onset of the financial crisis in all five regions</i>	65
Figure 5: <i>Mean levels of social trust before (2002-2006) and after (2008-2012) the onset of the financial crisis in all five regions</i>	66

1 Innledning

I dagens samfunn er det en økende interesse for de positive aspektene av helse både i selve samfunnet og hos individet. Verdens helseorganisasjon sin definisjon av helse, som ikke bare fravær av sykdom, men vektlegging av velvære både psykisk, fysisk og sosialt (WHO 2005), samt økt fokus på helsefremmende arbeid, tydeliggjort gjennom Ottawa Charter for helsefremming (WHO 1986), har bidratt til denne økende interessen. Livstilfredshet er en del av menneskets positive mentale helse (Friedli 2009; Nes & Clench-Aas 2011). Sammen med negativ mental helse utgjør de to korrelerende, men separate dimensjoner av begrepet mental helse (Keyes 2002). Gjennom å fremme mental helse er målet å øke velvære, ressurser og kompetanse hos individer, lokalsamfunn og storsamfunn (Jané-Llopis et al. 2005).

Livstilfredshet har i større grad blitt satt på den politiske agendaen, i det flere og flere ledere i verden trekker frem viktigheten av velvære for innbyggerne og nasjonen som helhet (Helliwell et al. 2013). Frankrikes tidligere president Nicolas Sarkozy var tidlig på banen med ønsket om et nytt mål som reflekterte samfunnsutvikling (Stiglitz et al. 2010) og senere har flere land fulgt etter. Livstilfredshet, lykke og bærekraft blir nå sett på som viktige mål på en nasjons velstand, hvor før kun økonomisk vekst ble tatt hensyn til. I Storbritannia har statsminister David Cameron presisert at velværet til innbyggerne er et regjeringsanliggende og fulgt dette opp med en kartlegging av nasjonens velvære (Self et al. 2012). Gjennom folkehelsesloven har også Norge satt økt fokus på å fremme helse og trivsel i befolkningen (Folkehelsesloven 2012). I tillegg har flere internasjonale organisasjoner gjennom ulike prosjekter, «Wellbeing 2030», «Better Life Initiative» og «Health 2020», vektlagt hvordan velvære kan fremmes gjennom politiske bestemmelser (Dhéret et al. 2011; OECD 2011; WHO 2013).

Livstilfredshet påvirker andre aspekter av helse. Studier viser at høy livstilfredshet virker positivt inn på blant annet hjerte- og karsykdommer, immunforsvaret og fysisk helse (Davidson et al. 2010; Howell et al. 2007; Siahpush et al. 2008). Samtidig er livstilfredshet motsatt assosiert med selvmord (Bray & Gunnell 2006) og utilfredse individer har seks ganger større sannsynlighet for å oppleve depresjon enn tilfredse (Keyes 2002). Veenhoven (2008) konkluderer i sin studie med at livstilfredshet ikke kurerer sykdom, men er en beskyttelsesfaktor mot å bli syk. I en review studie utført av Diener og Chan (2011) finner de

belegg for at individer med høy livstilfredshet kan øke livslengden med mellom 4-10 år. Disse funnene tydeliggjør verdien av å fremme livstilfredshet i samfunnet.

På bakgrunn av folkehelserelevansen temaet livstilfredshet har, vil det i denne oppgaven bli sett på livstilfredshet i et Europa med store endringer i samfunnsforholdene etter starten på finanskrisen i 2008. Tillit til politiske institusjoner og sosial tillit er essensielle i et velfungerende og stabilt demokrati (Newton 2001) og vil bli brukt som mål på innvirkningen finanskrisen har hatt på innbyggerne og samfunn. I tillegg vil det bli sett på om opplevd personlig inntekt modererer dette forholdet. Det vil i de neste avsnittene bli presentert teori og empiri på temaet og det avsluttes med studiens formål og problemstilling.

1.1 Livstilfredshet

Livstilfredshet er et begrep innen positiv psykologi hvor velvære står i sentrum. Retningen har fått økende oppmerksomhet de siste årene og skiller seg fra tradisjonell psykologi med fokus på mentale lidelser (Seligman et al. 2005). Livstilfredshet er en subjektiv evaluering og gjenspeiler hvor tilfreds en person er med livet som helhet. Begrepet kan defineres som i hvilken grad en person er fornøyd med det livet hun/han lever (Veenhoven 1996b). Litteraturen på feltet bruker livstilfredshet synonymt med lykke (Dolan et al. 2008; Ehrhardt et al. 2000; Helliwell 2003) og begge begrep inngår i subjektivt velvære (Diener et al. 1999). Livstilfredshet utgjør den kognitive delen, mens lykke reflekterer positiv affekt, i tillegg oppgis negativ affekt som siste komponent i begrepet. Affekt omfatter humør og emosjoner og er i større grad flyktig over tid, mens livstilfredshet er en mer stabil evaluering av livet som helhet (Diener et al. 1999; Eid & Diener 2004). Begrepene belyser ulike sider av subjektivt velvære, men er sterkt korrelert med hverandre. Studier har vist en korrelasjon på 0,81 og 0,92 mellom livstilfredshet og lykke (Inglehart & Klingemann 2000; Ram 2010). Selv om begrepene brukes om hverandre anbefales det å studere dem hver for seg (Diener et al. 1999; Gundelach & Kreiner 2004; Michalos 2004). I tillegg til å inngå i begrepet subjektivt velvære, brukes livstilfredshet også som en del av begrepet livskvalitet (Næss 2011). Dette viser den brede bruken av begrepet og ulike tilnærminger innen fagfeltet.

De fleste mennesker verden over rapporterer positiv subjektivt velvære, også de svakerestilte i samfunnet (Diener & Diener 1996). Det finnes to perspektiver på hvordan mennesket evaluerer livet som helhet: top-down og bottom-up. I følge top-down perspektivet påvirker

stabile personlighetstrekk hvordan livet blir evaluert og evalueringen er derfor et resultat av indre faktorer og prosesser i personen (Diener 1984). En person opplever lykke fordi han/hun er lykkelig. Det andre perspektivet, bottom-up, hevder at livstilfredshet representerer en samling av gode/dårlige opplevelser, hvor ytre hendelser, situasjoner og demografiske faktorer spiller inn (Diener et al. 1999). Her vektlegges at lykke oppstår når universelle menneskelige behov er dekket, det vil si at livstilfredshet er et resultat av ytre omstendigheter. Empiriske studier har funnet støtte for begge perspektiver og det ser ut som både top-down og bottom-up prosesser spiller inn (Pavot & Diener 2013). Dette viser at feltet er komplekst og at både individuelle og samfunnsmessige faktorer har innvirkning på et menneskets livstilfredshet. Blant annet har studier funnet en sammenheng mellom livstilfredshet og arbeidsledighetsnivå, utdanning, tillit, personlighet, inntekt, gener, alder og velferdssystemet (Blanchflower & Oswald 2008; Di Tella et al. 2003; Dolan et al. 2008; Helliwell 2003; Nes et al. 2006).

1.2 Livstilfredshet i Europa

Livstilfredshet synes å være ulikt fordelt i Europa, både på land- og regionnivå. En studie har funnet et klart skille mellom nye og gamle EU medlemsland. Tallene fra 2003 viser at Danmark skårer 8,38 og Bulgaria 4,14 på en 11-punkts skala for livstilfredshet (Böhnke 2008). Det påpekes også at fattige i Danmark har høyere livstilfredshet, enn rike i Bulgaria. Hudson (2006) finner i sin studie av land i Europa at mennesker i rikere land er mer tilfredse enn mennesker i fattige. På regionnivå skårer Nord-Europa høyest på livstilfredshet og Øst-Europa lavest (Jortveit 2012; Michaelson et al. 2009; Veenhoven 1996a). Deles det inn i velferdsstat typologi vises det samme mønsteret, hvor land med sosialdemokratisk styre skårer høyest og land med tidligere kommunistisk styre skårer lavest, både på undersøkelsen gjort i 2003 og 2013 av European Quality of Life Survey (EQLS) (Böhnke 2008; Eurofound 2013).

Helt klare forskjeller i nivå av livstilfredshet i Europa er avdekket, men hva skyldes så disse forskjellene? Veenhoven (2012) hevder de ikke skyldes målefeil eller kulturforskjeller i evaluering av livet, men forskjeller i samfunnet. Flere studier påpeker at både kultur og samfunnsforhold høyst sannsynlig er viktige determinanter for forskjeller i livstilfredshet mellom land (Böhnke 2008; Diener 2000). Böhnke (2008) trekker frem at det både er samfunnsstrukturen i landet og den enkeltes persepsjon av samfunnet som er avgjørende for

livstilfredshet. I tillegg ser det ut til at velvære *til* nasjonen korrelerer med velvære *i* nasjonen – folk trives beste i nasjoner som blomstrer mest (Veenhoven 2009).

1.3 Finanskrisen i Europa 2008

Hendelser i samfunnet kan påvirke ulike aspekter ved et individs liv. Et eksempel er økonomiske kriser, hvor store endringer i samfunnsforholdene kan få negative innvirkninger på mentalt velvære hos de berørte (WHO 2011). Finanskrisen som startet i eiendomssektoren i USA sensommeren 2007 og deretter spredte seg til store deler av verden, fikk i 2008 fotfeste i Europa. Krisen utviklet seg fra å være en finanskrisen til å bli en økonomisk krisen og senere en sosial krisen. De første som ble rammet av krisen i Europa var Spania, tidligere kommunistiske land i Øst-Europa, Irland og Island (Hadjimichalis 2011). Senere fulgte resten av Europa etter i større eller mindre grad. Krisen førte til en markant økning i arbeidsledighet, med store forskjeller mellom land. Mellom 2007-2014 var det en gjennomsnittlig økning i arbeidsledighet på 7,2-10,6 % i de 28 medlemslandene i EU (Eurostat 2014). I desember 2013 hadde Østerrike og Tyskland den laveste arbeidsledigheten på henholdsvis 4,8 % og 5,1 %, mens Spania og Hellas hadde den høyeste med henholdsvis 25,6 % og 27,5 % (Eurostat 2014). I tillegg til at styresmaktene i de respektive landene møtte krisen på ulike måter ved blant annet innstramninger eller økonomisk støtte (Karanikolos et al. 2013), satte europeiske myndigheter inn økonomiske tiltak for de mest berørte landene. Etter 2010 har flere EU-land kommet seg på beina, men enda er det land som gjennomgår krisen og er avhengige av økonomisk hjelp (Eurofound 2012).

Stuckler et al. (2011) påpeker i sin artikkel at myndighetene er raske med å fremskaffe data angående finansielle spørsmål, mens data vedrørende helse blir forsømt. Det er blant annet lite forskning på hvordan livstilfredshet ble påvirket under krisen (Gudmundsdottir 2013). En studie gjort i USA under og etter finanskrisen viser en nedgang i livstilfredshet og positiv affekt og en økning i stress og bekymring da krisen var på sitt verste (Deaton 2012). I den samme studien viser det seg imidlertid at selv med høy arbeidsledighet gikk denne negative utviklingen av livstilfredshet i store trekk tilbake i slutten av 2010. I Irland ble det registrert en signifikant nedgang i lykke mellom 2005-2009 i følge data fra European Social Survey (ESS) (Doherty & Kelly 2013). Undersøkelser av livstilfredshet på Island viser derimot liten endring i livstilfredshet etter krisen, men at de med finansielle vanskeligheter var den mest sårbare gruppen (Growiec et al. 2012; Gudmundsdottir 2013).

1.4 Tillit

Tillit handler om en subjektiv oppfattelse av en relasjon (Van der Meer 2010) og kan defineres som troen på andres pålitelighet (Hardin 2002). Begrepet har flere dimensjoner og blir vanligvis delt i tre typer; institusjonell tillit, sosial tillit og personlig tillit (Blind 2007; Gyorffy 2013; Khodyakov 2007). I denne oppgaven vil tillit til institusjoner og sosial tillit bli omtalt, da disse i større grad reflekterer samfunnsstrukturer enn personlig tillit. Tillit til institusjoner er essensiell for et demokratisk og stabilt politisk liv, mens sosial tillit er essensiell for det sosiale liv (Newton 2001). Disse utgjør ulike former for tillit og er til dels avhengige av hverandre.

1.4.1 Tillit til politiske institusjoner og livstilfredshet

Tillit til institusjoner, nærmere bestemt politiske institusjoner, brukes synonymt med politisk tillit (Khodyakov 2007) og omhandler tilliten befolkningen har til myndighetene. Den reflekterer hvor godt det politiske systemet fungerer sett fra borgernes perspektiv, altså en refleksjon av ytre objektive forhold og ikke personlighetstrekk hos den enkelte (Newton 2001). Denne formen for tillit blir omtalt som de vertikale båndene i samfunnet (Gyorffy 2013) og eksisterer på det nasjonale og det overnasjonale planet. I dagens Europa er Europaparlamentet i Brussel en viktig politisk institusjon og tilliten til denne overnasjonale institusjonen er av betydning, i tillegg til tillit til det nasjonale parlamentet. Tillit til begge parlamentene er valgt som mål på tillit til politiske institusjoner, for å belyse tillit på ulike nivåer. I forhold til tillit til politikere eller regjeringen, ligger tillit til parlamentet på et dypere og mer fundamentalt plan, slik at en rask endring eller konsistent nedgang i tillit er av alvorlig karakter (Newton 2001). En studie med data fra ESS (2002-2006) finner det høyeste nivået av tillit til det nasjonale parlamentet i de nordiske landene, Sveits og Nederland, mens det laveste nivået er i land med tidligere kommunist styre (Van der Meer 2010).

Individuell tillit til det økonomiske og politiske system kan påvirkes av økonomiske kriser (Tonkiss 2009). Dette ble den pågående finanskrisen et eksempel på. Krisen utviklet seg til å bli en krise om offentlig tillit, hvor både store bedrifter og regjeringen stod i fokus (Uslaner 2010). Roth et al. (2011) finner i sin studie at tillit til Europaparlamentet er assosiert med arbeidsledighet og økonomisk vekst kun i krise tider, mens tillit til det nasjonale parlamentet og regjeringen er påvirket av arbeidsledighetsnivået i landet uavhengig av krise i landet. I de siste tiårene har det vært en nedgang i politisk tillit i mange land og trenden er ekspanderende

etter finanskrisen (Arnold et al. 2012). Sett i forhold til livstilfredshet er det funnet en positive sammenheng mellom tillit til ulike institusjoner og livstilfredshet. Hudson (2006) fant blant annet at tillit til regjeringen, den Europeiske Bank og EU er positivt assosiert med livstilfredshet.

1.4.2 Sosial tillit og livstilfredshet

Sosial tillit betegner tillit mellom fremmede eller bekjente og skiller seg fra personlig tillit hvor tilliten er mellom mennesker som kjenner hverandre godt (Delhey & Newton 2005). I følge Delhey og Newton (2005) handler sosial tillit om troen på at andre ikke med hensikt skader en og at de, dersom det er mulig, ivaretar ens interesser. I samfunnet utgjør sosial tillit de horisontale båndene som knytter mennesker sammen (Gyorffy 2013) og gjør samfunnet forutsigbart og trygt. Det er individets evaluering av hvor tillitsvekkende samfunnet er som måles ved sosial tillit og ikke hvor tillitsfull individet er (Newton 2001). Sosial tillit blir av mange sett på som den viktigste komponenten i begrepet sosial kapital (Bjørnskov 2006; Portela et al. 2013), og hører således ikke individet til, men er en verdi i samfunnet. Studier med data fra World Values Survey (WVS) (1990-1997) og Gallup World Poll (2009/10) viser at i Europa er sosial tillit høyest forekommende i Skandinavia og Nederland, der over 50% av de spurte angir tillit, og lavest forekommende i Frankrike, Portugal, Polen og Slovenia, der mindre enn 10-20% uttrykker sosial tillit (Delhey & Newton 2005; OECD 2011).

Studier har avdekket ulike determinanter for sosial tillit. Faktorer som monarki, tidligere kommunistisk styresett, ulikhet i inntekt og bruttonasjonalprodukt (BNP) ser ut til å spille inn (Bjørnskov 2006; Delhey & Newton 2005). Bjørnskov (2006) trekker frem at faktorer som reduserer sosial distanse mellom borgerne, forventes å bidra til økt tillit. I forhold til livstilfredshet er det observert en positiv sammenheng mellom sosial tillit og livstilfredshet (Helliwell & Wang 2011; Leung et al. 2011; Ram 2010). I tillegg er sosial tillit en viktig faktor i å forklare hvorfor innbyggerne i noen land er lykkeligere enn i andre (Bjørnskov 2003; Helliwell 2003). Under økonomikrisen i Finland på 90-tallet og på Island i den pågående krisen har studier vist at sosial tillit ikke ble negativt påvirket av krisen (Gyorffy 2013; Newton 2001).

1.5 Opplevd personlig inntekt

Tidligere studier har funnet at personlig inntekt har mer å si for velvære i fattige regioner enn i rike (Pittau et al. 2010). Etter starten på finanskrisen har flere mennesker problemer med å få endene til å møtes, samtidig har antall husholdninger uten inntekt økt (OECD 2014). Inntekt kan studeres på flere måter, for eksempel ved å måle absolutt inntekt, relativ inntekt, opplevd personlig inntekt. Subjektive mål på om inntekten strekker til samsvarer med objektive mål på husholdningsinntekt (OECD 2014). Studier har tidligere vist at grupper med lav, middel og høy inntekt har ulik innvirkning på sammenhengen mellom to variabler, med helse som utfallsvariabel (Bjørnskov et al. 2007; Peterson et al. 2006). I denne studien vil det bli undersøkt om personlige oppfatninger av hvorvidt den opplevde personlige inntekten strekker til, modererer forholdet mellom de ulike typene tillit og livstilfredshet. En moderator er en tredjevariabel som påvirker sammenhengen mellom to variabler, enten ved å gjøre sammenhengen svakere eller sterkere og/eller endre retningen på forholdet (Baron & Kenny 1986; Kim et al. 2001).

1.6 Studiens formål og problemstilling

Det har i liten grad blitt sett på finanskrisens effekt på livstilfredshet i Europa. Denne studien kan bidra med ytterligere informasjon for å belyse hvilken effekt store økonomiske kriser har på livstilfredshet. Med større fokus på den positive delen av mental helse i dagens samfunn og som en viktig del av fremtidig folkehelsearbeid vil det i denne oppgaven bli sett på, hvordan livstilfredshet i Europa har utviklet seg fra 2002-2012. Denne utviklingen vil bli sett i sammenheng med tillit til Europaparlamentet, det nasjonale parlamentet og sosial tillit. Det vil også bli sett på om opplevd personlig inntekt kan moderere forholdet mellom de ulike typene tillit og livstilfredshet. Problemstillingen blir da som følgende:

1. Hvilke endringer er det i nivået av livstilfredshet, tillit til Europaparlamentet, det nasjonale parlamentet og sosial tillit, sett før og etter starten på finanskrisen?
2. Hvilke sammenhenger er det mellom livstilfredshet og tillit til Europaparlamentet, det nasjonale parlamentet og sosial tillit i ulike regioner i Europa?
  - a) Er det en endring i dette forholdet, sett før og etter starten på finanskrisen?
  - b) Kan opplevd personlig inntekt sees på som en moderator på dette forholdet?

2 Metode

Metoden er i hovedtrekk beskrevet i artikkelen «Life satisfaction, trust in political institutions and social trust in Europe from 2002 to 2012: Stability, change and covariance» (Bergande et al. under bearbeidelse). I dette kapitlet gis en utdypende presentasjon av metoden.

2.1 Datamateriale

Studien bygger på datamateriale innhentet av ESS mellom 2002-2012. Et av hovedmålene til ESS er å sørge for at anvendelsen av indikatorer som gjenspeiler sosiale og holdningsmessige forhold blir anerkjent på like linje med økonomiske indikatorer (Fitzgerald & Widdop 2010). Undersøkelsen er en flernasjonalt spørreundersøkelse som samler inn data fra europeiske land. Den har foregått hvert annet år siden 2002 og alle rundene er inkludert i denne studien (runde 1-6). Tilsammen utgjør rundene en gruppe repeterende tverrsnittstudier. Det gir mulighet til å studere endringer over tid, uten å bruke de samme deltakerne i hvert utvalg (Johannessen et al. 2010). Flere land har blitt med i undersøkelsen underveis og i dag er det 36 europeiske land som har deltatt i en eller flere runder. I denne studien er kun de land inkludert, som har deltatt i alle runder og svart på samtlige spørsmål av interesse. Totalt 14 land møter disse kriteriene. ESS arbeider hele tiden med å oppnå høy kvalitet på undersøkelsen og ønsker å være med å sette standarden for metode og design på flernasjonale undersøkelser, blant annet ved å gjøre prosedyrene transparente (Fitzgerald & Widdop 2010). Koordineringsansvaret for hele undersøkelsen ligger hos Central Coordination Team, med base i London. I tillegg har hvert land en egen nasjonal koordinator. ESS dekker et bredt spekter av tema i forhold til folks kulturelle perspektiv, verdier og underliggende sosiale strukturer i de samfunn de lever i (Fitzgerald & Widdop 2010).

ESS ønsker å innhente data som er sammenlignbare mellom land. Dette oppnås blant annet ved å sørge for lik datainnsamlingsmetode. Avhengig av hvilken type register over innbyggerne som var tilgjengelig i de ulike landene, ble utvalgene trukket randomisert fra alle individer over 15 år, fra private husstander uavhengig av språk, nasjonalitet og statsborgerskap. Hvert land måtte forsøke å oppnå en effektiv utvalgsstørrelse på minst 1500 personer eller 800 personer i land hvor populasjonen er mindre enn 2 millioner. Videre var det ikke tillatt å rekruttere nye deltakere om noen skulle frastå fra deltakelse eller trekke seg i løpet av studien. Ønsket svarrespons er satt til 70% og antallet individer det ikke oppnås kontakt med er satt til maksimalt 3% (Fitzgerald & Widdop 2010). Dette skal etterstrebtes så

langt det er mulig innenfor budsjetttrammene, men er ikke oppnådd i alle runder for alle land. Gjennomsnittlig svarrespons for alle runder, hos landene inkludert i denne studien, ligger på mellom 58,1%-62,7% (ESS 2014). Selve datainnsamlingen foregår ved ansikt til ansikt intervju med varighet på en time, i tillegg til ett sett ekstra spørsmål som enten ble kombinert med intervjuet eller brukt som spørreskjema. Dersom individet ikke var å få tak i skulle det gjøres fire forsøk før individet ble behandlet som frafalt. Intervjuene foregikk i hovedsak hjemme hos respondentene, med noen unntak. Retningslinjer og opplæring ble gitt til de som foretok intervjuene for å minske innvirkningen intervjueren hadde på respondenten.

2.2 Måleinstrumenter

ESS innhenter informasjon om en rekke ulike variabler. Hver runde inneholder et sett kjernespørsmål og to roterende moduler. Kjernemodulen gir muligheten til å se på kontinuitet over tid, slik at ingen spørsmål tas bort med mindre store problemer ved bruken av dem oppstår. De roterende modulene omhandler spesifikke tema og skal gi dybdefokus. Denne studien tar kun for seg et utvalg av de 120 kjernespørsmålene. Et stort apparat arbeider med utviklingen av spørreskjema, med blant annet pilotstudier og omfattende oversettelsesarbeid av spørsmålene til alle språk, som mer enn 5% av befolkningen i et land bruker.

Livstilfredshet er benyttet som avhengig variabel i denne studien og belyses ved hjelp av ett enkelt spørsmål. Denne måten å måle livstilfredshet på er brukt i flere multinasjonale undersøkelser og er et av de mest brukte målene på livstilfredshet i store spørreundersøkelser (Ehrhardt et al. 2000; Lucas & Donnellan 2012). De uavhengige variablene som ble undersøkt er to ulike typer tillit: 1. Tillit til politiske institusjoner, 2. Sosial tillit. Tillit til politiske institusjoner er delt inn i tillit til Europaparlamentet (overnasjonal institusjon) og tillit til det nasjonale parlamentet (nasjonal institusjon). Ved å kun velge tillit til parlamentene som uttrykk for tillit til politiske institusjoner, får man bare innblikk i en liten del av tilliten til systemet, men ofte reflekterer tillit til spesifikke institusjoner folks opplevelse av hvilken grad det politiske systemet gjør et tilfredsstillende arbeid som helhet (Marien 2011). Sosial tillit er et mål på hvordan endringer i samfunnsforhold kan ha påvirket tillit mellom mennesker. Det ble undersøkt ved ett enkelt spørsmål hentet fra Rosenberg's «faith in people» skalaen (Rosenberg 1956), som er det mest brukte målet på sosial tillit (Sturgis & Smith 2010). Effekten av inntekt på forholdet mellom de ulike typene tillit og livstilfredshet ble undersøkt.

Opplevd personlig inntekt ble brukt som mål på inntekt, hvor det ble sett på effekten av lav, middels og høy opplevd personlig inntekt. I tillegg ble det kontrollert for alder og kjønn.

Studien har som mål å se på endringer i ulike europeiske regioner. Datasettet fra ESS opererer med data fra hvert land for seg. I utgangspunktet er ikke data laget for å kombinere land, men det er mulig dersom forhåndsregler blir tatt. De landene som ble inkludert i studien ble etter geografisk tilhørighet og på bakgrunn fra andre studier (Michaelson et al. 2009) delt inn i fem regioner. Vest-Europa (Belgia, Nederland, Tyskland og Sveits), Øst-Europa (Polen og Slovenia), Nord-Europa (Danmark, Finland, Norge og Sverige), Sør-Europa (Portugal og Spania) og de Britiske øyer (Irland og Storbritannia). Datasettet ble delt tidsmessig før og etter starten på finanskrisen for å kunne se på eventuelle endringer. Runde 1-3 (2002-2006) representerer tiden før starten på finanskrisen og runde 4-6 (2008-2012) representerer tiden etter starten finanskrisen.

2.3 Vekting

Etter retningslinjer fra ESS er data brukt i denne studien vektet før statistiske analyser ble utført (ESS u.å.). Vektene skal brukes avhengig av antall runder som benyttes og om land slås sammen i grupper. I denne studien har både design og populasjonsvekter blitt benyttet.

Designvektene korrigerer for over- eller underrepresentativitet av respondenter fra bestemte adresser eller husholdninger. Dette gjøres fordi ikke alle land gjennom utvalgsdesignet gir lik mulighet til alle over 15 år til å delta i undersøkelsen. Uavhengig av populasjonsstørrelse har landene nesten like stort utvalg. Dette fører til at små land blir overrepresentert.

Populasjonsvektene sørger for at hvert land blir representert proporsjonalt med størrelsen til populasjonen. Vektene er utarbeidet av ESS og ligger klare til bruk i datasettet. ESS sampling ekspert ble kontaktet vedrørende usikkerhet om nye populasjonsvekter måtte utregnes ved sammenslåing til regioner, jamfør Jortveit (2012). Dette ble avkreftet per mail (se vedlegg 1) og fremgangsmåten i mailen ble fulgt. De eksisterende vektene ble benyttet og multiplisert med hverandre før data ble vektet der land var kombinert i regioner. Data er ikke vektet for frafall, da det ikke eksisterer vekter som tar hensyn til dette. Antall respondenter (N) kan ikke oppgis fra vektete data, her må uvektete data brukes for å oppgi korrekt N.

2.4 Statistiske analyser

Multippel lineær regresjon ble benyttet til å utforske forholdet mellom den avhengige variabelen, livstilfredshet, og de uavhengige tillits variablene sett før og etter starten på finanskrisen hos de ulike europeiske regionene. Analysen er hensiktsmessig å bruke da utfallsvariabelen er kontinuerlig og det er komplekse samfunnsforhold som skal undersøkes (Pallant 2010). Variablene ble lagt inn i modellen hierarkisk, slik at alder og kjønn kunne kontrolleres for i steg en. Effekten av hver tillitsvariabel ble sett på hver for seg i steg to. Analyser ble kjørt med data delt tidsmessig før og etter starten på finanskrisen og på de ulike regionene, for å kunne observere endringer mellom tidsintervallene. Dersom to konfidensintervall ikke overlappet ble dette tolket som et signifikant resultat, i tillegg ble det gjort en kontroll test for de overlappende konfidensintervallene, se Bergande et al. (under bearbeidelse). En ny multippel lineær regresjonsanalyse ble utført for å undersøke den mulige moderator effekten av opplevd personlig inntekt på forholdet mellom de ulike typene tillit og livstilfredshet. Alder og kjønn ble lagt inn i steg en, ønsket tillitsvariabel i steg to og i steg tre ble en interaksjonsvariabel mellom tillit og opplevd personlig inntekt lagt til (Kim et al. 2001). Signifikante resultater førte til en videre analyse hvor data ble splittet på de tre ulike inntektsgruppene tidligere laget og sammenhengen mellom tillit og livstilfredshet for hver inntektsgruppe ble undersøkt. Til de deskriptive analysene ble uavhengig utvalg t-test med to-halet signifikans benyttet, for å se om det var en signifikant forskjell mellom gjennomsnittsverdiene før og etter starten på finanskrisen på både den avhengige og de uavhengige variablene.

Statistiske analyser stiller krav til data som skal brukes. Multippel lineær regresjon er spesielt følsom for at disse blir overholdt (Pallant 2010). Resultater fra pretester viste at kravene ble overholdt. Korrelasjonen mellom den avhengige variabelen og de uavhengige variablene viste at det er en viss sammenheng mellom dem og korrelasjonen mellom de uavhengige variablene er alle på under 0,7 (Pallant 2010). Datasettet har en stor utvalgsstørrelse, sammenhengen er tilnærmet normalfordelt og kravet om linearitet og homoskedastisitet er oppfylt. Multikollinearitet ble kontrollert for ved «Tolerance» og «VIF» (variance inflation factor) verdier og disse var innenfor anbefalte grenser (Pallant 2010). Forutsetningene for å utføre en t-test ble også undersøkt. Levene's test for lik varians viser at data har ulik varians, noe som bryter med forutsetningene, men statistikkprogrammet ga en p-verdi som kompenserte for dette bruddet (Pallant 2010).

Manglende utfylte data (missing values) ble behandlet som «exclude cases listwise». Dette indikerer at dersom en respondent ikke har svart på en av variablene, blir respondenten fjernet helt fra den aktuelle analysen. Ustandardiserte beta-koeffisienter med 95% konfidensintervall er effektmål som ble benyttet fra regresjonen. Beta beskriver styrken og retningen på sammenhengen mellom den avhengige og den uavhengige variabelen, når alle andre variabler holdes konstante (Field 2009). Nivået for statistisk signifikante resultater ble satt til 0,05. «R² change» ble benyttet for å undersøke, hvor mye av den totale variansen i den avhengige variabelen blir forklart av den uavhengige (Pallant 2010). Vedrørende signifikant effekt av moderator variabelen, ble «sig. F change inspisert». P-verdier ble benyttet som effektmål fra t-testene, med samme signifikansnivå.

2.5 Etikk

Datamaterialet som er benyttet i denne studien ligger fritt tilgjengelig på internett og kan brukes av alle ikke-profit brukere. ESS bygger sitt etiske grunnlag på «Declaration on Ethics» utarbeidet av International Statistical Institute. Alle land må følge disse retningslinjene, i tillegg til de lover og regler som gjelder i de respektive land. Hvert land må anonymisere sine data, før de sendes til Norsk samfunnsvitenskapelige datatjeneste (NSD), som oppbevarer alle data. Før undersøkelsen fikk deltakere et informasjonsbrev, hvor det blant annet informeres om at undersøkelsen er frivillig, men at det oppfordres til deltakelse. Deltakterne underskrev også en samtykkeerklæring. Publikasjoner som utgis med data brukt fra ESS har den enkelte forfatter etisk plikt til å registrere i bibliotekdatabasen til ESS. Data brukt i denne oppgaven er hentet inn på forhånd og er tilgjengelig via internett, det er derfor ikke søkt tillatelse hos Regionale komiteer for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk (REK) eller NSD.

3 Resultat

Et sammendrag av hovedfunnene fra studien vil her bli presentert. Utfyllende resultater, samt tabeller og figurer knyttet til resultatene omtalt her, er å finne i artikkelen « Life satisfaction, trust in political institutions and social trust in Europe from 2002 to 2012: Stability, change and covariance» (Bergande et al. under bearbeidelse).

3.1 Hovedfunn

En økning i livstilfredshet etter starten på krisen ble registrert i Vest-, Øst- og Nord-Europa. Innad i regionene var det forskjeller mellom landene. Tyskland og Nederland hadde økning i Vest-Europa, Polen og Slovenia i Øst-Europa og kun Norge og Portugal i sine respektive regioner. Irland var det eneste landet hvor det ble observert en nedgang i livstilfredshet.

Tillit til Europaparlamentet økte i Nord-Europa, mens tilliten sank i Øst-Europa, Sør-Europa og de Britiske øyer. I Vest-Europa var det ingen endring. Det ble observert en økning i tillit til det nasjonale parlamentet i Vest-, Øst- og Nord-Europa. Sør-Europa og de Britiske øyer hadde en nedgang i tillit til det nasjonale parlamentet. Sosial tillit økte i Vest-Europa, Øst-Europa og de Britiske øyer, mens nivået holdt seg stabilt i Nord- og Sør-Europa.

Det ble funnet en positiv sammenheng mellom alle typer tillit og livstilfredshet både før og etter starten på finanskrisen i alle regioner. I Vest-Europa hadde alle typer tillit svakere sammenheng med livstilfredshet etter starten på krisen. En svakere sammenheng ble også observert mellom tillit til Europaparlamentet og livstilfredshet i Øst-Europa etter starten på krisen. Sør-Europa hadde en signifikant endring ved at tillit til Europaparlamentet og det nasjonale parlamentet hadde svakere sammenheng med livstilfredshet etter starten på krisen. Både tillit til det nasjonale parlamentet og sosial tillit hadde sterkere assosiasjon med livstilfredshet etter starten på finanskrisen på de Britiske øyer. Ingen signifikante endringer ble observert i Nord-Europa.

Opplevd personlig inntekt hadde en moderator effekt på forholdet mellom alle typer tillit og livstilfredshet i alle regionene. Individuer med lav opplevd personlig inntekt viste en sterkere sammenheng mellom tillit og livstilfredshet.

4 Diskusjon

I denne delen vil det først bli gitt en utdypende diskusjon av studien som er presentert i artikkelen, «Life satisfaction, trust in political institutions and social trust in Europe from 2002 to 2012: Stability, change and covariance» (Bergande et al. under bearbeidelse), og som er fremstilt på de foregående sidene. Deretter vil det bli gjort metodologiske betraktninger med tanke på studiens reliabilitet og validitet.

4.1 Diskusjon av resultatene

4.1.1 Nivåforskjeller i livstilfredshet og tillit mellom regionene før finanskrisen

Funnene fra studien viser at livstilfredshet ikke er jevnt fordelt mellom de fem regionene i Europa. Det viser seg at Nord-Europa hadde det høyeste nivået av livstilfredshet før starten på finanskrisen og Øst-Europa hadde det laveste. Disse funnene samsvarer med resultater fra tidligere undersøkelser (Böhnke 2008; Jortveit 2012; Michaelson et al. 2009). Den observerte ulikheten mellom regioner kan i følge Veenhoven (2012) ikke skyldes målefeil eller kulturelle forskjeller. Han vektlegger at hvordan samfunnet dekker universelle menneskelige behov kan være årsaken. 75% av variansen i livstilfredshet mellom land kan forklares ut ifra samfunnsforskjeller, som personlig, økonomisk og politisk frihet, inntekts- og kjønnsulikhet, grad av urbanitet og levekår (Veenhoven 2012). I tillegg er den økonomiske utviklingen i landet avgjørende, samt historiske elementer i samfunnet som religion og styresett. Land med høyt BNP og protestantisme har et høyt nivå av livstilfredshet, mens land med tidligere kommunist regime har et lavt nivå (Inglehart & Klingemann 2000). Determinanter funnet for forskjeller i livstilfredshet mellom land, samsvarer med våre funn på regionnivå.

Innad i en region er det også observert nivåforskjeller i livstilfredshet, selv om regionene i stor grad reflekterer nivået av livstilfredshet i de enkelte landene. To land skiller seg ut, Sveits ligger på nivå med de nordiske landene og Portugal har det laveste nivået. Tidligere studier har rapportert et lignende mønster. I studien utført av Bjørnskov (2003) ved bruk av data fra World Values Surveys 1993, ligger Sveits på nivå med de nordiske landene. Studier med data fra EQLS 2003 og Eurobarometer 1995 har observert Portugal på nivå med de øst europeiske landene i livstilfredshet (Böhnke 2008; Inglehart & Klingemann 2000). Inglehart og Klingemann (2000) påpeker at Portugal har ligget lavt i livstilfredshet hele perioden de har undersøkt (1985-1998). I denne perioden har aldri mer en 9% av befolkningen i Portugal svart at det er «svært fornøyde», i motsetning til 50-65% i Danmark, som ligger på topp, i den samme perioden. Mulige forklaringer til at Portugal har et lavt nivå av livstilfredshet kan være at det er et lavt utdanningsnivå i landet og data viser at de med kun grunnskole skårer 4,5 på livstilfredshetsskalaen, mens de med høyere utdanning sårer 6,3 (OECD u.å.). I tillegg er utdanning viktig for å få seg et arbeid og tjene penger, som igjen gir mulighet til bedre levestandard og dermed økt livstilfredshet (OECD u.å.).

Tillit til Europaparlamentet var tillitstypen med den jevneste fordelingen mellom regionene. De Britiske øyer skilte seg ut og hadde det laveste nivået av tillit før krisen startet, mens Sør-Europa hadde det høyeste. I motsetning har andre studier funnet det høyeste nivået av tillit til Europaparlamentet hos de nye (f. eks. Polen og Slovenia) medlemsstatene i EU (Arnold et al. 2012). Resultater fra denne studien viser likheter med tidligere funn vedrørende tillit til det nasjonale parlamentet. Spredningen i tillit til det nasjonale parlamentet mellom regionene er betraktelig større enn tilliten til Europaparlamentet. Nord-Europa har det høyeste nivået av tillit, mens Øst-Europa har det laveste nivået av tillit til det nasjonale parlamentet. Samme mønster er funnet med data fra EQLS 2011 (Eurofound 2012). En annen studie finner lignende resultater, der nye medlemsstater i EU har lavere tillit til det nasjonale parlamentet enn gamle medlemsstater (Arnold et al. 2012). I tillegg viser en studie på bakgrunn av ESS data (2002-2006), hvor 27 land er inkludert, en fordeling av tillit til det nasjonale parlamentet tilsvarende funn fra denne studien (Van der Meer 2010).

Sosial tillit viser seg å være høyest i Nord-Europa og dette funnet sammenfaller med andre studier (Bjørnskov 2003). Studier som har sett på determinanter for sosial tillit mellom land, har funnet at ulikhet i inntekt og en spredning i etnisitet har en negativ sammenheng med sosial tillit, mens samfunn med protestantisme og monarki har høyere sosial tillit. Disse funnene kan forklare hvorfor Nord-Europa har det høyeste nivået av sosial tillit, hvor samfunnet har relativt små inntektsforskjeller og etnisk spredning, de fleste land har monarki og protestantisme. Øst-Europa har det laveste nivået av sosial tillit. En forklaring er det tidligere kommunistiske styresettet i denne regionen og Bjørnskov (2006) finner at denne gruppen har lav tillit. Grunnen han fremlegger er at både det å ha hatt et kommunistisk styresett og kollapset av dette har gitt negative effekter på samfunnet. Denne fordelingen av sosial tillit mellom regioner er forenelig med funn fra Gallup World Poll (2009/10) og WVS (1990-1997) (Delhey & Newton 2005; OECD 2011). Funnene fra disse undersøkelsene viser at Skandinavia og Nederland har høyest sosial tillit, mens Frankrike, Portugal, Polen og Slovenia har den lavest tilliten.

4.1.2 Stabilitet og endring: Livstilfredshet

Funnene gjort i denne studien viser at livstilfredshet i de fem europeiske regionene undersøkt har holdt seg forholdsvis stabil i perioden 2002 til 2012, sett før og etter starten på

finanskrisen. Tre av regionene, Vest-, Øst- og Nord-Europa, fikk en økning i livstilfredshet under krisen. Mulige forklaringer kan være at landene i Øst-Europa, inkludert i denne studien, og Nord-Europa i mindre grad fikk merke konsekvensene av krisen i forhold til andre regioner (Davies et al. 2010; OECD 2014), noe som kan ha slått positivt ut på livstilfredsheten. I Vest-Europa på sin side, responderte myndighetene, blant annet i Tyskland, på krisen med økonomiske virkemidler og på den måten reduserte omfanget av konsekvensene krisen førte med seg (Karanikolos et al. 2013). Disse forholdene kan ha ført til at det kun ble en liten økning i arbeidsledighet, en liten reduksjon i BNP og at netto husholdningsinntekt økte (Eurofound 2013). Andre forhold som kan ha spilt inn er frykten for de negative effektene av krisen og når disse ikke slår inn i tilstrekkelig grad kan det virke positivt inn på livstilfredsheten.

Sør-Europa og de Britiske øyer, som ble hardt rammet av krisen og hvor ettervirkningene fremdeles er fremtredende (OECD 2014), har ikke hatt en nedgang i livstilfredshet etter starten på finanskrisen. Dette er et noe overraskende resultat med tanke på at menneskene i regionene opplevde en betraktelig økning i arbeidsledighet, nedgang i inntekt og økt sjanse for fattigdom (Eurofound 2013). Grunnen kan være at data ble gruppert før og etter krisen, slik at endringer fra år til år ikke ble fanget opp. I OECD (2014) rapporten «Society at a glance 2014» påpekes det at livstilfredsheten i Europa har vært fluktuerende under krisen, med et fall i 2012. Imidlertid viser data fra EQLS en økning i livstilfredshet i Europa fra 2007 til 2011 (Eurofound 2013). På regionsnivå er funnene til Eurofound motstridende med funn fra denne studien. Livstilfredsheten i land med sosialdemokratisk styre, tilsvarende Nord-Europa inkludert Nederland, falt under krisen, mens livstilfredsheten i Sør-Europa har økt (Eurofound 2013). De ulike funnene i endring av livstilfredshet i Europa etter starten på finanskrisen, belyser behovet for mer forskning på området.

På landnivå skiller Irland seg ut som det eneste landet med en nedgang i livstilfredshet. En annen studie med data fra ESS finner også en liten, men signifikant nedgang i lykke i Irland mellom 2005-2009 (Doherty & Kelly 2013). Under finanskrisen ble innbyggerne i Irland rammet ved blant annet en nedgang i BNP, økt arbeidsledighet og redusert inntekt (Eurofound 2013). Hvilke faktorer derimot som var avgjørende i at Irland hadde denne nedgangen i livstilfredshet i motsetning til andre land, som også ble berørt av krisen, er lite utforsket. Dette funnet indikerer at selv om en region ikke viser nedgang i livstilfredshet, kan det innad i regionen på landsnivå være tilfelle. Tross Irlands nedgang i livstilfredshet, har

livstilfredsheten i Europa holdt seg stabil etter starten på finanskrisen, hvor blant annet usikkerhet, økt arbeidsledighet og gjeld har preget befolkningen. Stabiliteten observert samsvarer med funn fra Island hvor livstilfredsheten bare i liten grad ble påvirket under den pågående finanskrisen (Growiec et al. 2012; Gudmundsdottir 2013). Disse funnene støtter oppunder top-down perspektivet, der indre prosesser vektlegges i forklaringen av hvordan et menneske evaluerer livet som helhet og i mindre grad blir påvirket av ytre forhold (Pavot & Diener 2013). Studier har vist at stabiliteten i livstilfredshet i stor grad kan tilskrives stabile personlighetstrekk og genetiske forhold (Nes et al. 2006), samt endring i forventninger og ambisjoner (Kahneman et al. 2006; Sprangers & Schwartz 1999).

4.1.3 Stabilitet og endring: Tillit

I motsetning til stabiliteten observert i livstilfredshet, har tillit til både Europaparlamentet og det nasjonale parlamentet endret seg i større grad etter starten på krisen. Forskjellene mellom regionene er tydelige. Nord-Europa hadde en økning til begge parlament. I Øst-Europa er det derimot observert en nedgang i tillit til Europaparlamentet og en økning til det nasjonale parlamentet. Endringene i begge regioner kan i likhet med livstilfredshet, muligens tilskrives at regionene i mindre grad ble påvirket av krisen (Davies et al. 2010; OECD 2014).

Nedgangen i tillit til Europaparlamentet i Øst-Europa kan reflektere at årsaken til finanskrisen i større grad blir tillagt institusjoner utenfor regionen. Uavhengig av nedgangen i tillit, er tilliten fremdeles større til Europaparlamentet enn til det nasjonale parlamentet i denne regionen. Disse funnene står i kontrast til data fra Eurobarometer 2011, hvor det vises en nedgang i tillit til både Europaparlamentet og det nasjonale parlamentet under finanskrisen, med en bratt nedgang seks måneder fra våren 2011 (European Commission 2011). I Eurobarometer studien er imidlertid ikke landene gruppert i regioner, men de 27 EU medlemslandene blir sett under ett, slik at eventuelle forskjeller mellom regioner ikke fremkommer.

I Sør-Europa og de Britiske øyer ble det ikke funnet et fall i livstilfredshet etter starten på krisen, men begge regioner opplevde derimot et fall i tillit til politiske institusjoner både nasjonalt og overnasjonalt. Under økonomiske kriser blir tillit til begge parlament påvirket av arbeidsledighet og den økonomiske veksten i landet (Roth et al. 2011). Arbeidsledigheten steg betraktelig i disse regionen og ledigheten var på 25,6% i Spania i desember 2013 (Eurostat 2014). Et fall i tillit til parlamentet skal i følge Newton (2001) tas på alvorlig, da det vitner

om at noe er galt. Fallet i tillit i Sør-Europa og de Britiske øyer kan derfor indikere at innbyggerne i disse regionene var misfornøyde med hvordan styresmaktene håndterte effektene av krisen. Disse funnene kan være et resultat fra den generelle nedgangen i tillit til myndigheter som er registrert de siste tiårene (Arnold et al. 2012; Blind 2007). Det som taler i mot denne forklaringen, er den observerte økningen i tillit i noen regioner i denne studien.

Selv om tillit til politiske institusjoner falt etter starten på krisen i Sør-Europa og de Britiske øyer, holdt sosial tillit seg stabil. Det samme mønsteret ble observert i Finland under økonomikrisen som rammet de nordiske landene på 1990-tallet (Newton 2001). Sosial tillit forble høy, selv om tillit til politiske og offentlige institusjoner falt. Newton (2001) forklarer dette med at problemene under krisen var av politisk karakter, og at de ikke var relatert til faktorer som kunne redusere sosial tillit. I Vest-, Øst- og Nord-Europa hvor tillit til politiske institusjoner har vært forholdsvis stabil eller har økt, har også denne studien observert en økning i sosial tillit. På Island har den samme trenden i sosial tillit blitt registrert under den pågående finanskrisen. Growiec et al. (2012) finner en signifikant økning i sosial tillit mellom 1999 og 2010. Denne økningen i sosial tillit, samt en økning i sosialisering, ser de på som en mestrings respons til stresset forårsaket av krisen. Dette kan også være en forklaring på den økte sosiale tilliten under krisen i denne studien.

4.1.4 Sammenhengen mellom tillit og livstilfredshet

Det ble funnet en sterk og positiv sammenheng mellom de ulike typene tillit og livstilfredshet. Denne sammenhengen er også funnet i andre studier (Helliwell & Wang 2011; Helliwell & Putnam 2004; Hudson 2006; Leung et al. 2011). Imidlertid gir ikke data fra denne studien grunnlag for å trekke en konklusjon vedrørende retningen på sammenhengen. Helliwell og Putnam (2004) henviser til at det er for tidlig å trekke konklusjoner vedrørende kausalitet mellom sosial tillit og livstilfredshet, selv om det blir gjort for «stylistic convenience». I motsetning vektlegger Helliwell og Wang (2011) at stabiliteten i sosial tillit over generasjoner støtter antagelsen om at det er tillit som påvirker livstilfredshet.

Styrken på forholdet mellom tillit og livstilfredshet endres etter starten på finanskrisen og det kan se ut som graden av negative følger av krisen for befolkningen virker inn på denne endringen. I de regionene hvor krisen rammet hardest, Sør-Europa og de Britiske øyer, er forholdet mellom tillit og livstilfredshet blir sterkere for alle typene tillit etter starten på

krisen. Samtidig holdt livstilfredshet seg stabilt, mens tillit til både Europaparlamentet og det nasjonale parlamentet falt. Dette kan indikere at, etter krisen startet og de negative konsekvensene av krisen (økt arbeidsledighet og endringer i samfunnsforhold) virket inn på regionene, økte betydningen av politiske og sosiale faktorer i samfunnet relatert til tillit i forklaringen av livstilfredshet. Dette samstemmer med funnene til Böhnke (2008), som viser at opplevelsen av samfunnet (f. eks. tillit til det politiske systemet) blir viktigere for livstilfredshet i samfunn der politiske strukturer ikke gir mulighet for selvrealisering og den sosiale sikkerheten er lav. I Øst- og Vest-Europa derimot, hvor krisen fikk mindre utslag eller myndighetene responderte tilstrekkelig på krisen, økte livstilfredshet, tillit til det nasjonale parlamentet og sosial tillit, mens tillit til Europaparlamentet var stabilt eller falt. Samtidig som den relative betydningen av sammenhengen mellom tillit og livstilfredshet generelt ble mindre. Disse funnene kan indikere at når samfunnet i større grad holdes stabilt under en krise og tillit i samfunnet opprettholdes, får andre faktorer større betydning for livstilfredshet. Studien av Böhnke (2008) viser for eksempel at sosial støtte blir viktigere enn opplevelsen av samfunnet i rike og stabile land. I regionen som i minst grad merket konsekvensene av krisen, Nord-Europa, forble forholdet mellom tillit og livstilfredshet forholdsvis uforandret etter starten på finanskrisen.

4.1.5 Moderator effekt: Opplevd personlig inntekt

Forholdet mellom de ulike typene tillit og livstilfredshet modereres av opplevd personlig inntekt i alle regioner. Resultatene viser at for gruppen som ikke opplevde inntekten som tilstrekkelig, har forholdet mellom tillit og livstilfredshet større betydning. Andre studier har funnet lignende resultater på samfunnsnivå. I samfunn med nedgangstider og arbeidsledighet, har opplevelsen av samfunnet, som for eksempel sosial tillit og tillit til det politiske systemet, større betydning for livstilfredshet (Böhnke 2008). Moderator effekten funnet av opplevd personlig inntekt styrker således funnet vedrørende en endring i betydningen av tillit for livstilfredshet etter starten på finanskrisen, hvor en av konsekvensene var redusert inntekt. Data fra denne studien viser at etter krisen startet, rapporterte flere individer «ikke tilstrekkelig inntekt» i regionene Sør-Europa og de Britiske øyer. Noe som samsvarer med OECD rapporten (2014), hvor individer affisert av krisen viser mindre økonomisk trygghet ved økt arbeidsledighet og manglende inntekt. Dette indikerer at for en økende andel av befolkningen i berørte regioner, vil sammenhengen mellom faktorer relatert til tillit og

livstilfredshet ha større betydning. Forholdet mellom tillit og livstilfredshet er således relatert til opplevd personlig inntekt, men forholdet er lite utforsket.

4.1.6 Livstilfredshet og folkehelserelevans

Livstilfredshet er satt på den politiske agendaen og blir i dag i større grad brukt som mål på velferden i et land (Helliwell et al. 2013; Stiglitz et al. 2010). Funnene fra denne studien viser stabilitet i livstilfredshet i de fem europeiske regionene, selv i et Europa hvor store negative konsekvenser av finanskrisen er tilstede. Dette vitner om at et menneskes evaluering av livet som helhet er robust selv mot negative endringer i samfunnet. Sett fra et folkehelseperspektiv er dette funnet positivt, da livstilfredshet blant annet bidrar til bedre fysisk helse, styrket immunforsvaret og er en beskyttelsesfaktor mot hjerte- og karsykdommer (Davidson et al. 2010; Howell et al. 2007; Siahpush et al. 2008). I tillegg er livstilfredshet en ressurs hos mennesket som bidrar til mestring, glede og gode relasjoner (Nasjonalt folkehelseinstitutt 2014). Diener og Chan (2011) trekker også frem at høy livstilfredshet kan øke livslengden med 4-10år. I et samfunnsperspektiv vil intervensjoner som opprettholder og øker livstilfredshet være gunstig økonomisk og helsemessig for befolkningen. Myndigheter bør derfor sette inn ressurser for å ikke bare kartlegge livstilfredshet, men også sette i verk intervensjoner for å bedre livstilfredsheten i samfunnet.

Selv om en sammenheng mellom tillit og livstilfredshet er funnet, er det nødvendig å påpeke at både tillit til politiske institusjoner og sosial tillit bare forklarer en liten del av variansen i livstilfredshet på individnivå. På det meste forklarer tillit 6,8% av variansen (sosial tillit i Vest-Europa før starten på finanskrisen) og 1,7% på det minste (tillit til Europaparlamentet i Sør-Europa før krisen). Resultatene indikerer at det er andre faktorer som forklarer mer av variansen i livstilfredshet. Studier har vist at genetiske forhold forklarer så mye som 44-55% av variansen i individuell livstilfredshet (Lykken & Tellegen 1996) og negative livshendelser, som for eksempel arbeidsledighet eller finansielle problemer, forklarer 11,4% av variansen (Marum et al. 2013). Selv om tillit forklarer en liten del av variansen i livstilfredshet sammenlignet med andre faktorer, er tillit en faktor som kan endres og påvirkes av samfunnsmessige forhold, som sett i denne studien. Dette gir mulighet for å øke livstilfredshet, slik at myndigheter bør legge forholdene til rette for å øke både tillit til politiske institusjoner og sosial tillit. Spesielt er disse faktorene av betydning for individer med lav økonomisk trygghet.

4.2 Metodologiske betraktninger

En viktig del av å utføre en studie er å fremskaffe informasjon en kan stole på. Dette gjøres ved å sørge for at data har høy validitet og reliabilitet. Det vil si data som har et lavt innhold av systematisk og tilfeldig feil. Selv når disse kriteriene er oppfylt er det viktig å være klar over at målefeil alltid vil være tilstede (Ringdal 2013). I multinasjonale undersøkelser hvor det er ønskelig å sammenligne data mellom land, slik ESS har som mål, vil problemene vedrørende målefeil være større. Målefeil kan forårsake forskjeller mellom land som ikke er tilstede i virkeligheten (Saris et al. 2011). ESS har brukt Multi-Trait Multi-Method og Survey Quality Predictor til å evaluere og bedre reliabilitet og validitet på spørsmålene som blir benyttet. I tillegg arbeider ESS kontinuerlig med å oppnå så høy validitet og reliabilitet som mulig på sine data.

4.2.1 Reliabilitet

Reliabilitet er et spørsmål om dataenes pålitelighet og nøyaktighet. Reliabiliteten til et måleinstrument påvirkes av tilfeldige målefeil, slik at reliabiliteten forteller i hvilken grad data er fri for tilfeldige målefeil (Kleven 2002). Viktige moment i vurderingen av pålitelighet er hvilke data som brukes, innsamlingsmetode, og hvordan de bearbeides (Johannessen et al. 2010). Data ESS har samlet inn har gjennomgått flere prosesser for å sikre høy reliabilitet. Blant annet brukes et tilleggsspørreskjema sammen med hovedskjemaet, retningslinjer for koding av data er utarbeidet og instruksjoner til intervjuerne for å sikre mest mulig lik innsamling av data innad i land og mellom land.

Reliabilitet kan også testes enten ved test-retest eller ved å se på indre konsistens i en spørsmålsindeks. En test-retest undersøker stabiliteten til måleinstrumentet som er brukt (Kleven 2002). Oppnås samme resultat når testen benyttes på samme person flere ganger styrkes testens reliabilitet. Livstilfredshet er en sinnstilstand som er relativt stabil over kortere tidsperioder og flere studier har undersøkt reliabiliteten til livstilfredshetsspørsmålet som er brukt av ESS. Diener et al. (2013) har sett på ulike studier og kommer frem til at målet på livstilfredshet er relativt stabilt over kortere tidsintervaller, men at det over lengere tidsperioder blir lavere korrelasjon mellom målingene både på individ og samfunnsnivå. De påpeker at dette kan skyldes faktiske endringer i en persons liv over tid. I denne studien er det brukt ett enkelt spørsmål til å måle livstilfredshet. Empiriske funn indikerer at ett enkelt spørsmåls skala viser stabilitet både over ett år (0,67) og to år (0,65), men at en flere

spørsmåls skala har høyere reliabilitet, på henholdsvis 0,80 og 0,75 (Michalos & Kahlke 2010). Vedrørende sosial tillit, som er brukt som mål i studien, har Bjørnskov (2006) i sin studie funnet at målet viser stabilitet over tid. Reliabiliteten av målene tillit til Europaparlament og til det nasjonalt parlamentet, samt opplevd personlig inntekt er det ikke funnet empiriske studier på, men tatt i betraktning det arbeidet ESS legger ned i spørsmålene som brukes, kan reliabiliteten til disse variablene antas å være tilfredsstillende. På grunn av at det kun er brukt ett enkelt spørsmål til å dekke et tema i denne studien er det ikke mulig å sjekke indre konsistens, ved Cronbachs alfa, mellom flere spørsmål som inngår i en indeks. At et måleinstrument og data har høy reliabilitet er en forutsetning for at de skal ha høy validitet, men er ikke en tilstrekkelig betingelse (Ringdal 2013).

4.2.2 Validitet

Validitet handler om gyldigheten av data. Det vil si en bedømmelse av i hvilken grad teori og funn støtter oppunder sammenhengen som er funnet til å være sann eller usann (Shadish et al. 2002). Validiteten til studien gjort med data fra ESS vil her bedømmes ut i fra fire undergrupper validitet: begrepsvaliditet, statistisk konklusjonsvaliditet, indre og ytre validitet. Validitet påvirkes av systematiske målefeil (Ringdal 2013).

4.2.2.1 Begrepsvaliditet

I forskning operasjonaliseres teoretiske begreper for at det skal være empirisk mulig å utforske dem. Begrepsvaliditet henger sammen med denne operasjonaliseringen og sier noe om hvor god den operasjonaliserte definisjonen av en variabel er og om den presist reflekterer den teoretiske meningen av variabelen (Kleven 2002). I denne studien er blant annet livstilfredshet, tillit til politiske institusjoner, sosial tillit og opplevd personlig inntekt operasjonalisert. De er alle abstrakte begreper, hvor det er behov for å utvikle mål som reflekterer den teoretiske betydningen av begrepet best mulig. Begrepsvaliditet oppnås når det som ønskes målt, faktisk er det som blir målt (Skog 2004). Altså, at det faktisk er livstilfredshet som blir målt, når det er dette begrepet det ønskes å se på.

Innholdsvaliditet kommer innunder begrepsvaliditet og omhandler hvor godt bredden av det teoretiske begrepet er dekket av operasjonaliseringen (Ringdal 2013). ESS har lagt stor vekt på å oppnå høy validitet i utviklingen av spørreskjema i alle ledd og har utført flere pilotstudier for å teste spørsmålene før bruk (Fitzgerald & Widdop 2010). På grunn av

omfanget av tema i undersøkelsen og for at spørreskjemaet ikke skal være for langt, er det begrenset hvor mange spørsmål hver indeks kan inneholde. Grunnet denne begrensingen har hvert tema i denne studien kun blitt undersøkt ved hjelp av ett enkelt spørsmål. Dette kan føre til en snever dekking av det teoretiske begrepet, slik at begrepsvaliditeten reduseres. Høy svarprosent på et spørsmål øker derimot validiteten. Det viser at de som blir spurt forstår hva det blir spurt om og kan lett svare på det (Diener et al. 2013). I denne undersøkelsen er det høy svarprosent på alle spørsmål, med den høyeste på spørsmålet om livstilfredshet 99,7% og den laveste vedrørende tillit til Europaparlamentet på 90%.

Data brukt i studien er samlet inn ved spørreskjema. Ved bruk av denne innsamlingsmetoden kan forekomsten av responsbias utgjøre en fare for validiteten. Respondenter kan svare på sosialt ønskelige måter, det vil si, svare på spørsmål ut i fra hva som er sosialt akseptert (Diener et al. 2013). ESS har både brukt direkte intervju og et ekstra sett med spørsmål som kan administreres skriftlig, samt prosedyrer for hvordan intervjuet skal foregå. Dette vil i følge Diener et al. (2013) redusere forekomsten av sosialt ønskelig svar. De som kritiserer at velvære blir undersøkt ved bruk av selvrapporing, hevder at respondentens svar påvirkes av kontekst. Spørsmålsrekkefølgen og spørsmålsformulering samt nylige opplevelser og følelser er faktorer som kan virke inn (Schwarz & Strack 1999). Veenhoven (1996b) argumenterer mot kritikken den subjektive evalueringen har fått for ikke å være reliabel eller valid. Han presiserer at livstilfredshet er en subjektiv evaluering, der ingen andre kan bestemme hva som er rett vurdering.

Selv med denne kritikken viser studier av livstilfredshet blant annet konvergent og divergent validitet, samt sensitivitet til å reflektere viktige endringer i livet som forventes å påvirke livstilfredshet (Diener et al. 2013; Schneider & Schimmack 2009). Tillit måles også ved å spørre individet direkte (Lindström 2004). Målet på sosial tillit er det mest brukte selv om det har blitt kritisert gjennom årene (Sturgis & Smith 2010). Kritikken påpeker blant annet at det knytter seg usikkerhet til om respondentene i sine svar tar utgangspunkt i folk generelt eller enkeltindivider de kjenner. I sin studie påpeker Bjørnskov (2006) derimot at det ser ut som variabelen måler det underliggende teoretiske begrepet godt. Spørsmålet som dekker tillit til overnasjonalt og nasjonalt parlamentarisk myndighet har blitt brukt i andre store spørreundersøkelser, som EQLS. Tillit til parlamentet blir sett på som det mest valide målet på tillit til politiske institusjoner (Kim 2005). Begrepsvaliditeten til variabelen, opplevd personlig inntekt, er ikke kjent, da dette foreløpig er et lite brukt mål på inntekt. Subjektive

mål på om inntekten strekker til har vist seg å samsvare med objektive mål på husholdningsinntekt (OECD 2014). I forhold til inntekt gitt i tallverdi, gir denne variabelen i større grad rom for respondenten å vurdere om inntekten strekker til i det daglige livet og presiseringen av «nowadays» gjør det klart at vurderingen gjelder inntekt i nåtid. Variabelen vil derfor kunne sies å ha høy overflatevaliditet (Ringdal 2013).

Sammenligning av land og kulturer utfordrer begrepsvaliditeten. Veenhoven (2012) trekker frem fire punkter som blir sett på som problematiske i forhold til å måle livstilfredshet mellom land. Blant annet kan betydningen av begrepet være ulik på tvers av landene, slik at det er forskjellige begreper som måles. ESS har lagt ned et stort arbeid med å oversette spørsmålene, slik at de best mulig reflekterer begrepet likt i alle undersøkte land. Veenhoven (2012) finner at språk på det meste kan ha moderat effekt på forskjellene mellom land. Han finner heller ikke belegg for at hverken hvor familiært begrepet er, responsstil eller sosialt ønskelighet vil utgjøre noe problem ved sammenligning av land. Selv om kulturelle forskjeller eksisterer, har det ikke blitt funnet systematisk effekt av disse på samfunnsnivå (Abdallah et al. 2008)

Økt begrepsvaliditet kunne ha blitt oppnådd ved å ha brukt flere spørsmål per tema, for å dekke det teoretiske begrepet bedre. Tatt i betraktning det store arbeidet som har blitt lagt ned og det apparatet som har jobbet med utviklingen av spørsmålene og det totale spørreskjemaet er det mulig å si at begrepsvaliditeten til denne studien er tilfredsstillende.

4.2.2.2 Statistisk konklusjonsvaliditet

Statistisk konklusjonsvaliditet omhandler hvilket grunnlag som foreligger for å trekke statistiske slutninger vedrørende samvarians mellom årsak og utfallsvariablene og styrken på denne basert på de statistiske testene som er utført (Shadish et al. 2002). I denne studien er det funnet en positiv sammenheng mellom ulike typer tillit og livstilfredshet, samt endringer over tid. Disse slutningene er basert på ustandardiserte beta-koeffisienter, 95% konfidensintervall og et signifikansnivå på .05. I samfunnsforskning er det vanlig å sette p-verdien til .05 (Shadish et al. 2002) og det er også gjort i denne studien. Signifikansnivået gir informasjon om hvor stor sannsynlighet det er for gjøre en type 1-feil (Hellevik 2002). Det vil si å anta at det er en samvarians mellom variablene, selv om den ikke er tilstede. På den andre siden er det mulig å gjøre en type 2-feil, der en faktisk samvariasjon mellom variablene ikke avdekkes. Ved å ha

et stort utvalg, som denne studien har ($N = 150\,314$), øker dette den statistiske styrken og reduserer sannsynligheten for å gjøre en type 2 feil (Shadish et al. 2002). Statistisk styrke henger sammen med en tests evne til å avdekke et forhold mellom variablene som eksisterer i populasjonen (Skog 2004). På grunn av det store utvalget er det større sannsynlighet for å oppnå statistisk signifikante resultater, selv ved svake sammenhenger (Hellevik 2002). Dette må tas hensyn til ved tolking av resultatene, spesielt de p-verdiene som ligger opp mot signifikansnivået. Ved å oppgi effektmål og konfidensintervall ved siden av p-verdien gis det mer informasjon vedrørende samvariasjonen mellom variablene og styrken på den (Shadish et al. 2002).

Brudd på forutsetninger på testen som er benyttet kan føre til over- eller underestimering av størrelse og signifikans av effekten (Shadish et al. 2002). Multippel lineær regresjon ble valgt som statistisk hoved analyse metode i denne studien og er en hensiktsmessig analyse å bruke ut i fra de valgte variablene. Tester tidlig i prosessen har vist at forutsetningene for testen er tilfredsstillende. Noen punkter er likevel verdt å nevne. Utfallsmålet livstilfredshet er i utgangspunktet ikke en fullgod kontinuerlig variabel, slik testen krever, men kan behandles som kontinuerlig da den har mer en sju kategorier (Rhemtulla et al. 2012). Dataene har ikke fullstendig lineær karakter, men modellen kan likevel brukes. Skog (2004) trekker frem at selv om mange samfunnsvitenskapelige fenomener ikke er fullstendig lineære på hele skalaen, kan en lineær modell være god nok som tilnærming.

4.2.2.3 Indre validitet

Kausalitet er hovedingrediensen i indre validitet. Spørsmålet dreier seg om det er en kausal sammenheng mellom årsaks og utfalls variabelen i samvariasjonen som er funnet (Shadish et al. 2002). Det er flere kriterier som må være oppfylt for at det kan trekkes en kausal slutning. Blant annet må årsak komme før utfall, variablene må samvariere og ingen annen forklaring på forholdet må være mulig (Shadish et al. 2002). Denne studien er basert på flere tverrsnittstudier, der informasjonen er innhentet på et tidspunkt hvert annet år og ulike individer er med i de ulike årene. Det betyr at kriteriene ikke er oppfylt og at det dermed ikke er mulig å trekke en kausal slutning mellom de ulike typene tillit og livstilfredshet. Samtidig er det viktig å være bevisst den reduserte muligheten til å kontrollere alle forhold i samfunnsvitenskapelige studier på grunn av blant annet det etiske perspektivet og at ikke alle fenomener kan manipuleres, men at studiene likevel kan bidra med viktig informasjon

(Shadish et al. 2002). I denne studien er det mulig å se om det er en sammenheng mellom tillit og livstilfredshet om det har vært en endring i forholdet mellom disse før og etter starten på finanskrisen, samt om det er forskjeller mellom regioner. Derimot gir denne studien ikke grunnlag til å si om det er tillit som påvirker livstilfredshet eller om det faktisk er motsatt og om det foreligger andre variabler som virker inn på sammenhengen, utover opplevd personlig inntekt som er undersøkt her. Datamaterialet ga for eksempel ikke mulighet til å kontrollere for absolutt inntekt eller arbeidsledighet, som har vist seg å ha betydning for livstilfredshet (Dolan et al. 2008) og er faktorer som i stor grad ble påvirket av krisen.

4.2.2.4 Ytre validitet

Generaliseringsgraden av funnene i studien undersøkes gjennom ytre validitet. Det sees på om funnene kan overføres både *til* og *over* målpopulasjonen, tid og sted (Lund 2002). «Til målpopulasjonen» refererer til populasjonen utvalget er hentet fra og «over målpopulasjonen» refererer til andre populasjoner utover målpopulasjoen. Graden av representasjonsfeil og utvalgsfeil vil påvirke generaliseringsmuligheten en studie har (Ringdal 2013). ESS har strenge krav til randomiserte utvalg fra hvert land, noe som er med på å øke representativiteten av utvalget i forhold til målpopulasjonen. Alle land har ikke samme grad av representativitet i sine utvalg på grunn av manglende register over innbyggerne, dette veies allikevel opp ved bruk av designvekter utarbeidet av ESS. Målet om 70% svarrespons er ikke nådd for alle land og runder, men undersøkelsen har allikevel oppnådd en høy svarprosent. Mangelen på frafallsvekter er en svakhet som går utover generaliseringsgraden. Dette fører til at det ikke er mulig å si noe om den gruppen individer som ikke svarte på undersøkelsen og om disse eventuelt skiller seg fra respondentene. Et punkt som bør vektlegges tross frafall, er det store representative utvalget i studien som gjør det mer plausibelt å generalisere funnene til målpopulasjonen.

Forsiktighet må forevises ved generalisering over målpopulasjon, tid og sted, da samfunnsmessige sammenhenger reflekterer samfunnsforholdene og når forholdene endres kan de påvirke sammenhengene (Skog 2004). Finanskrisen i Europa er grunnlaget for denne studien, hvor store endringer i samfunnsforholdene har funnet sted. Resultatene fra studien vil derfor i noen grad kunne generaliseres til andre tider og steder hvor lignende økonomiske forhold foreligger. I denne studien er det valgt å se på hvordan finanskrisen har virket inn på ulike geografiske områder av Europa. Land har blitt kombinert i regioner for å kunne

observere disse forskjellene. Data fra ESS er i utgangspunktet ikke tenkt til å kombineres på denne måten, men det er mulig å gjøre, ved å benytte populasjonsvektene i tillegg til designvektene. I denne studien er land gruppert i fem regioner etter geografisk beliggenhet. Den samme inndelingen av land er også gjort i andre studier basert på geografi (Michaelson et al. 2009) eller velferds typologi (Böhnke 2008). Resultatene kan allikevel ikke generaliseres til andre land enn målpopulasjonen i studien. Det er med andre ord ikke mulig å generalisere data fra denne studien til å gjelde «hele Vest-Europa», da det er forskjeller mellom land innad i en region og at det i denne studien kun er et fåtall av landene i regionene som er representert.

5 Konklusjon

Det er forskjeller i nivåene av livstilfredshet, tillit til politiske institusjoner og sosial tillit mellom de fem europeiske regionene. Nivåene av livstilfredshet og sosial tillit var relativt stabile eller økende i alle regioner mellom 2002 til 2012, mens nivåene av tillit til politiske institusjoner har vært mindre stabile. En sammenheng mellom livstilfredshet og både tillit til politiske institusjoner og sosial tillit ble observert i de ulike regionene, og denne sammenhengen endret seg ulikt etter starten på finanskrisen. Opplevd personlig inntekt ble identifisert som en moderator på denne sammenhengen. Det ble funnet en sterkere sammenheng mellom tillit og livstilfredshet hos individer som opplevde inntekten som utilstrekkelig. Studien gir ikke grunnlag for å trekke kausale slutninger angående sammenhengen mellom tillit og livstilfredshet og det er heller ikke mulig å fastslå med sikkerhet om det er finanskrisen som forårsaker endringene observert. For å bedre forstå betydningen av finanskrisen på befolkningens livstilfredshet og tillit, og sammenhengen mellom tillit og livstilfredshet trengs det mer forskning. I henhold til denne studien kan arbeid med å styrke og fremme livstilfredshet i befolkningen ta utgangspunkt i intervensjoner som øker tillit til politiske institusjoner og sosial tillit.

Litteraturliste

- Abdallah, S., Thompson, S. & Marks, N. (2008). Estimating worldwide life satisfaction. *Ecological Economics*, 65 (1): 35-47.
- Arnold, C., Sapir, E. V. & Zapryanova, G. (2012). Trust in the institutions of the European Union: A cross-country examination. *European Integration Online Papers*, 16 (2).
- Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51 (6): 1173-1182.
- Bergande, I., Clench-Aas, J., Raanaas, R. K. & Nes, R. B. (under bearbeidelse). Life satisfaction, trust in political institutions and social trust in Europe from 2002 to 2012: Stability, change and covariance.
- Bjørnskov, C. (2003). The happy few: Cross-country evidence on social capital and life satisfaction. *Kyklos*, 56 (1): 3-16.
- Bjørnskov, C. (2006). Determinants of generalized trust: A cross-country comparison. *Public Choice*, 130 (1): 1-21.
- Bjørnskov, C., Dreher, A. & Fischer, J. A. (2007). The bigger the better? Evidence of the effect of government size on life satisfaction around the world. *Public Choice*, 130 (3-4): 267-292.
- Blanchflower, D. G. & Oswald, A. J. (2008). Is well-being U-shaped over the life cycle? *Social Science & Medicine*, 66 (8): 1733-1749.
- Blind, P. K. (2007). *Building trust in government in the twenty-first century: Review of literature and emerging issues*. 7th Global Forum on Reinventing Government Building Trust in Government, 26-29 June 2007, Wien, Austria.
- Bray, I. & Gunnell, D. (2006). Suicide rates, life satisfaction and happiness as markers for population mental health. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 41 (5): 333-337.
- Böhnke, P. (2008). Does society matter? Life satisfaction in the enlarged Europe. *Social Indicators Research*, 87 (2): 189-210.
- Davidson, K. W., Mostofsky, E. & Whang, W. (2010). Don't worry, be happy: Positive affect and reduced 10-year incident coronary heart disease: The Canadian Nova Scotia Health Survey. *European Heart Journal*, 31 (9): 1065-1070.
- Davies, S., Kah, S. & Woods, C. (2010). Regional dimensions of the financial and economic crisis. *European Policy Research Paper*, 70. 54 s.
- Deaton, A. (2012). The financial crisis and the well-being of Americans. *Oxford Economic Papers*, 64 (1): 1-26.
- Delhey, J. & Newton, K. (2005). Predicting cross-national levels of social trust: Global pattern or Nordic exceptionalism? *European Sociological Review*, 21 (4): 311-327.
- Dhéret, C., Zuleeg, F., Chiorean-Sime, S. & Molino, E. (2011). Well-being 2030 A new vision for 'Social Europe'. *EPC Issue Paper*, 65. 27 s.
- Di Tella, R., MacCulloch, R. J. & Oswald, A. J. (2003). The macroeconomics of happiness. *Review of Economics and Statistics*, 85 (4): 809-827.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95 (3): 542-575.
- Diener, E. & Diener, C. (1996). Most people are happy. *Psychological Science*, 7 (3): 181-185.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E. & Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125 (2): 276-302.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55 (1): 34-43.

- Diener, E. & Chan, M. Y. (2011). Happy People Live Longer: Subjective Well-Being Contributes to Health and Longevity. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 3 (1): 1-43.
- Diener, E., Inglehart, R. & Tay, L. (2013). Theory and validity of life satisfaction scales. *Social Indicators Research*, 112 (3): 497-527.
- Doherty, A. M. & Kelly, B. D. (2013). When Irish eyes are smiling: Income and happiness in Ireland, 2003-2009. *Irish Journal of Medical Science*, 182 (1): 113-119.
- Dolan, P., Peasgood, T. & White, M. (2008). Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on the factors associated with subjective well-being. *Journal of Economic Psychology*, 29 (1): 94-122.
- Ehrhardt, J. J., Saris, W. E. & Veenhoven, R. (2000). Stability of life-satisfaction over time. *Journal of Happiness Studies*, 1 (2): 177-205.
- Eid, M. & Diener, E. (2004). Global judgments of subjective well-being: Situational variability and long-term stability. *Social Indicators Research*, 65 (3): 245-277.
- ESS. (2014). *Summary and deviations*. Tilgjengelig fra: http://www.europeansocialsurvey.org/data/deviations_index.html (lest 20.03.2014).
- ESS. (u.å.). *Weighting European Social Survey data*. Tilgjengelig fra: <http://www.europeansocialsurvey.org/search?q=weighting> (lest 20.01.2014).
- Eurofound. (2012). Third European Quality of Life Survey - Quality of life in Europe: Impacts of the crisis. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 165 s.
- Eurofound. (2013). Third European Quality of Life Survey - Quality of life in Europe: Subjective well-being. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 125 s.
- European Commission. (2011). Eurobarometer 76 - Public opinion on the European Union. *Standard Eurobarometer*: European Commission. 23 s.
- Eurostat. (2014). *Unemployment statistics*. Tilgjengelig fra: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Unemployment_statistics (lest 17.04.2014).
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS: (and sex and drugs and rock 'n' roll)*. 3. utg. Los Angeles: SAGE. 821 s.
- Fitzgerald, R. & Widdop, S. (2010). European Social Survey Round 4 - Improving Social Measurement in Europe. *Publishable final activity report*: European Social Survey. 97 s.
- Folkehelseloven. (2012). *Lov om folkehelse av 24. juni 2011 nr. 29*.
- Friedli, L. (2009). Mental health, resilience and inequalities. København: World Health Organization. 55 s.
- Growiec, K., Vilhelmsdóttir, S. & Cairns, D. (2012). Social capital and the financial crisis: The case of Iceland. *CIES e-Working Papers* 1647-0893. Lisboa: CIES-IUL. 19 s.
- Gudmundsdóttir, D. G. (2013). The impact of economic crisis on happiness. *Social Indicators Research*, 110 (3): 1083-1101.
- Gundelach, P. & Kreiner, S. (2004). Happiness and life satisfaction in advanced European countries. *Cross-Cultural Research*, 38 (4): 359-386.
- Györffy, D. (2013). *Institutional Trust and Economic Policy: lessons from the History of the Euro*. Budapest: Central European University Press.
- Hadjimichalis, C. (2011). Uneven geographical development and socio-spatial justice and solidarity: European regions after the 2009 financial crisis. *European Urban and Regional Studies*, 18 (3): 254-274.
- Hardin, R. (2002). *Trust and trustworthiness*. New York: Russell Sage Foundation.
- Hellevik, O. (2002). *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. 7 utg. Oslo: Universitetsforlaget. 487 s.

- Helliwell, J. & Wang, S. (2011). Trust and well-being. *International Journal of Well-Being*, 1 (1): 42-78.
- Helliwell, J. F. (2003). How's life? Combining individual and national variables to explain subjective well-being. *Economic Modelling*, 20 (2): 331-360.
- Helliwell, J. F. & Putnam, R. D. (2004). The social context of well-being. *Philosophical Transactions-Royal Society of London Series B biological Sciences*, 359 (1449): 1435-1446.
- Helliwell, J. F., Layard, R. & Sachs, J. (2013). World happiness report 2013. New York: Sustainable Development Solutions Network.
- Howell, R. T., Kern, M. L. & Lyubomirsky, S. (2007). Health benefits: Meta-analytically determining the impact of well-being on objective health outcomes. *Health Psychology Review*, 1 (1): 83-136.
- Hudson, J. (2006). Institutional trust and subjective well-being across the EU. *Kyklos*, 59 (1): 43-62.
- Inglehart, R. & Klingemann, H.-D. (2000). Genes, culture, democracy, and happiness. I: Diener, E. & Suh, E. M. (red.) *Culture and subjective well-being*, s. 165-184. Cambridge: MIT Press.
- Jané-Llopis, E., Barry, M., Hosman, C. & Patel, V. (2005). Mental health promotion works: a review. *Promotion & Education*, 12 (9): 9-25.
- Johannessen, A., Tuft, P. A. & Christoffersen, L. (2010). *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*. 4 utg. Oslo: Abstrakt. 436 s.
- Jortveit, K. (2012). *Livstilfredshet - Europeiske sammelikninger. Betydningen av autonomi, tillit og tilhørighet og samfunnstilfredshet*. Masteroppgave. Ås: Universitet for miljø- og biovitenskap, Institutt for plante- og miljøvitenskap. 70 s.
- Kahneman, D., Krueger, A. B., Schkade, D., Schwarz, N. & Stone, A. A. (2006). Would you be happier if you were richer? A focusing illusion. *Science*, 312 (5782): 1908-1910.
- Karanikolos, M., Mladovsky, P., Cylus, J., Thomson, S., Basu, S., Stuckler, D., Mackenbach, J. P. & McKee, M. (2013). Financial crisis, austerity, and health in Europe. *The Lancet*, 381 (9874): 1323-1331.
- Keyes, C. L. (2002). The mental health continuum: From languishing to flourishing in life. *Journal of Health and Social Behavior*, 43: 207-222.
- Khodyakov, D. (2007). Trust as a process: A three-dimensional. *Sociology*, 41 (1): 115-132.
- Kim, J.-S., Kaye, J. & Wright, L. K. (2001). Moderating and mediating effects in causal models. *Issues in Mental Health Nursing*, 22 (1): 63-75.
- Kim, J.-Y. (2005). "Bowling together" isn't a cure-all: The relationship between social capital and political trust in South Korea. *International Political Science Review*, 26 (2): 193-213.
- Kleven, T. A. (2002). Begrepsoperasjonalisering. I: Lund, T. (red.) *Innføring i forskingsmetodologi*, s. 141-184. Oslo: Unipub.
- Leung, A., Kier, C., Fung, T., Fung, L. & Sproule, R. (2011). Searching for happiness: The importance of social capital. *Journal of Happiness Studies*, 12: 443-462.
- Lindström, M. (2004). Social capital, the miniaturisation of community and self-reported global and psychological health. *Social Science & Medicine*, 59 (3): 595-607.
- Lucas, R. E. & Donnellan, M. B. (2012). Estimating the reliability of single-item life satisfaction measures: Results from four national panel studies. *Social Indicators Research*, 105 (3): 323-331.
- Lund, T. (2002). Generaliseringsproblematikk. I: Lund, T. (red.) *Innføring i forskingsmetodologi*, s. 125-140. Oslo: Unipub.
- Lykken, D. & Tellegen, A. (1996). Happiness is a stochastic phenomenon. *Psychological Science*, 7 (3): 186-189.

- Marien, S. (2011). Measuring political trust across time and space. I: Zmerli, S. & Hooghe, M. (red.) *Political trust: why context matters*, s. 13-46. Colchester: ECPR Press.
- Marum, G., Clench-Aas, J., Nes, R. B. & Raanaas, R. K. (2013). The relationship between negative life events, psychological distress and life satisfaction: A population-based study. *Quality of Life Research*, 23 (2): 601-611.
- Michaelson, J., Abdallah, S., Steuer, N., Thompson, S., Marks, N., Aked, J., Cordon, C. & Potts, R. (2009). National Accounts of Well-being: bringing real wealth onto the balance sheet. London: The New Economics Foundation. 69 s.
- Michalos, A. C. (2004). Social indicators research and health-related quality of life research. *Social Indicators Research*, 65 (1): 27-72.
- Michalos, A. C. & Kahlke, P. M. (2010). Stability and sensitivity in perceived quality of life measures: Some panel results. *Social Indicators Research*, 98 (3): 403-434.
- Nasjonalt folkehelseinstitutt. (2014). *Fakta om livskvalitet og lykke*. Tilgjengelig fra: <http://www.fhi.no/artikler/?id=107961> (lest 20.04.2014).
- Nes, R. B., Røysamb, E., Tambs, K., Harris, J. R. & Reichborn-Kjennerud, T. (2006). Subjective well-being: Genetic and environmental contributions to stability and change. *Psychological Medicine*, 36 (7): 1033-1042.
- Nes, R. B. & Clench-Aas, J. (2011). Psykisk helse i Norge - Tilstandsrapport med internasjonale sammenligninger. Oslo: Nasjonalt folkehelseinstitutt. 97 s.
- Newton, K. (2001). Trust, social capital, civil society, and democracy. *International Political Science Review*, 22 (2): 201-214.
- Næss, S. (2011). Språkbruk, definisjoner. I: Næss, S., Moum, T. & Eriksen, J. (red.) *Livskvalitet - forskning om det gode liv*, s. 15-51. Bergen: Fagbokforlaget.
- OECD. (2011). *How's Life? Measuring well-being*: OECD Publishing. 283 s.
- OECD. (2014). *Society at a glance 2014: OECD social indicators*: OECD Publishing. 144 s.
- OECD. (u.å.). *Portugal*. Tilgjengelig fra: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/portugal/> (lest 04.05.2014).
- Pallant, J. (2010). *SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using IBM SPSS*. 4 utg. Maidenhead: McGraw-Hill. 345 s.
- Pavot, W. & Diener, E. (2013). Happiness experienced: The science of subjective well-being. I: David, S., Boniwell, I. & Ayers, A. C. (red.) *Oxford handbook of happiness*, s. 134-151. Oxford: Oxford University Press.
- Peterson, J. J., Lowe, J. B., Peterson, N. A. & Janz, K. F. (2006). The relationship between active living and health-related quality of life: Income as a moderator. *Health Education Research*, 21 (1): 146-156.
- Pittau, M. G., Zelli, R. & Gelman, A. (2010). Economic disparities and life satisfaction in European regions. *Social Indicators Research*, 96 (2): 339-361.
- Portela, M., Neira, I. & Salinas-Jimenez, M. D. (2013). Social capital and subjective wellbeing in Europe: A new approach on social capital. *Social Indicators Research*, 114 (2): 493-511.
- Ram, R. (2010). Social capital and happiness: Additional cross-country evidence. *Journal of Happiness Studies*, 11 (4): 409-418.
- Rhemtulla, M., Brosseau-Liard, P. E. & Savalei, V. (2012). When can categorical variables be treated as continuous? A comparison of robust continuous and categorical SEM estimation methods under suboptimal conditions. *Psychological Methods*, 17 (3): 354-373.
- Ringdal, K. (2013). *Enhet og mangfold: samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode*. 3. utg. Bergen: Fagbokforlaget. 531 s.
- Rosenberg, M. (1956). Misanthropy and political ideology. *American Sociological Review*, 21 (6): 690-695.

- Roth, F., Nowak-Lehmann D, F. & Otter, T. (2011). Has the financial crisis shattered citizens' trust in national and European governmental institutions? Evidence from the EU member states, 1999-2010. *CEPS Working Document: Centre for European Policy Studies*. 29 s.
- Saris, W. E., Oberski, D., Revilla, M., Zavala, D., Lilleoja, L., Gallhofer, I. & Gruner, T. (2011). The development of the program SQP 2.0 for the prediction of the quality of survey questions. *RECSM Working Paper* Barcelona: Universitat Pompeu Fabra - Research and Expertise Centre for Survey Methodology. 148 s.
- Schneider, L. & Schimmack, U. (2009). Self-informant agreement in well-being ratings: A meta-analysis. *Social Indicators Research*, 94 (3): 363-376.
- Schwarz, N. & Strack, F. (1999). Reports of subjective well-being: Judgmental processes and their methodological implications. I: Kahneman, D., Diener, E. & Schwarz, N. (red.) *Well-being: Foundations of hedonic psychology*, s. 61-84. New York: Russell Sage Foundation.
- Self, A., Thomas, J. & Randall, C. (2012). Measuring National Well-being: Life in the UK, 2012: Office for National Statistics. 63 s.
- Seligman, M. E., Steen, T. A., Park, N. & Peterson, C. (2005). Positive psychology progress: Empirical validation of interventions. *American Psychologist*, 60 (5): 410-421.
- Shadish, W. R., Cook, T. D. & Campbell, D. T. (2002). *Experimental and quasi-experimental designs for generalized causal inference*. Boston: Houghton Mifflin. 623 s.
- Siahpush, M., Spittal, M. & Singh, G. K. (2008). Happiness and life satisfaction prospectively predict self-rated health, physical health, and the presence of limiting, long-term health conditions. *American Journal of Health Promotion*, 23 (1): 18-26.
- Skog, O.-J. (2004). *Å forklare sosiale fenomener: en regresjonsbasert tilnærming*. 2 utg. Oslo: Gyldendal akademisk. 429 s.
- Sprangers, M. A. & Schwartz, C. E. (1999). Integrating response shift into health-related quality of life research: a theoretical model. *Social Science & Medicine*, 48 (11): 1507-1515.
- Stiglitz, J. E., Sen, A. & Fitoussi, J.-P. (2010). Report by the commission on the measurement of economic performance and social progress. Paris: Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. 291 s.
- Stuckler, D., Basu, S., Suhrcke, M., Coutts, A. & McKee, M. (2011). Effects of the 2008 recession on health: a first look at European data. *The Lancet*, 378 (9786): 124-125.
- Sturgis, P. & Smith, P. (2010). Assessing the validity of generalized trust questions: What kind of trust are we measuring? *International Journal of Public Opinion Research*, 22 (1): 74-92.
- Tonkiss, F. (2009). Trust, confidence and economic crisis. *Intereconomics*, 44 (4): 196-202.
- Uslaner, E. M. (2010). Trust and the Economic Crisis of 2008. *Corporate Reputation Review*, 13 (2): 110-123.
- Van der Meer, T. (2010). In what we trust? A multi-level study into trust in parliament as an evaluation of state characteristics. *International Review of Administrative Sciences*, 76 (3): 517-536.
- Veenhoven, R. (1996a). Average level of satisfaction in 10 European countries: explanation of differences. I: Saris, W. E., Veenhoven, R., Scherpenzeel, A. C. & Bunting, B. (red.) *A comparative study of satisfaction with life in Europe*, s. 243-253. Budapest: Eötvös University Press.
- Veenhoven, R. (1996b). The study of life satisfaction. I: Saris, W. E., Veenhoven, R., Scherpenzeel, A. C. & Bunting, B. (red.) *A comparative study of satisfaction with life in Europe*, s. 11-48. Budapest: Eötvös University Press.

- Veenhoven, R. (2008). Healthy happiness: Effects of happiness on physical health and the consequences for preventive health care. *Journal of Happiness Studies*, 9 (3): 449-469.
- Veenhoven, R. (2009). Well-being in nations and well-being of nations. *Social Indicators Research*, 91 (1): 5-21.
- Veenhoven, R. (2012). Cross-national differences in happiness: Cultural measurement bias or effect of culture? *International Journal of Wellbeing*, 2 (4): 333-353.
- WHO. (1986). *The Ottawa Charter for Health Promotion*. Tilgjengelig fra: <http://www.who.int/healthpromotion/conferences/previous/ottawa/en/> (lest 14.04.2014).
- WHO. (2005). *Promoting mental health: concepts, emerging evidence, practice*. Geneva: World Health Organization. 288 s.
- WHO. (2011). *Impact of economic crises on mental health*. København: World Health Organization. 23 s.
- WHO. (2013). *Health 2020: A European policy framework and strategy for the 21st century*. København: World Health Organization. 182 s.

6   Artikkel

På de neste sidene vil artikkelen «Life satisfaction, trust in political institutions and social trust in Europe from 2002 to 2012: Stability, change and covariance» bli presentert.

Artikkelen er tenkt publisert i tidsskriftet «Journal of Happiness Studies».

Life satisfaction, trust in political institutions and social trust in Europe from 2002 to 2012: Stability, change and covariance

Ingrid Bergande¹, Jocelyne Clench-Aas², Ruth Kjærsti Raanaas¹ and Ragnhild Bang Nes².

¹*Department of Landscape Architecture and Spatial Planning, Norwegian University of Life Sciences, Aas, Norway,* ²*Division of Mental Health, Norwegian Institute of Public Health, Oslo, Norway.*

Abstract

The aim of the present study was to investigate the stability and change in life satisfaction, trust in political institutions and social trust across different European regions before and after the onset of the financial crisis, between 2002-2012. We also wanted to explore how life satisfaction is related to trust in political institutions and social trust, as well as the possible moderator role of perceived sufficiency of income in this relationship. Data from six assessment rounds of the European Social Survey (ESS) are used, with a large sample size (N = 150,314). Data were collapsed into before (2002-2006) and after (2008-2012) the onset of the financial crisis. Countries were divided into five regions: West, East, North, South and Atlantic Europe. The results show that levels of life satisfaction and social trust were relatively stable or increased moderately during the period investigated, whereas levels of trust in political institutions have been less stable. An association between life satisfaction and both types of trust was observed in all regions and this association did change during the crisis. Perceived sufficiency of income has been identified as a moderator in this relationship. Further studies are needed to better understand the impact of the financial crisis on life satisfaction, and the association between trust and life satisfaction.

Keywords: *life satisfaction, institutional trust, social trust, perceived sufficiency of income, financial crisis, Europe*

Introduction

There is a growing interest in life satisfaction in both politics and society overall, and life satisfaction is likely to become an increasingly valued societal goal as more people fulfill their basic material needs (Diener 2000). Life satisfaction is commonly conceptualized as the subjective evaluation of one's life as a whole and is often used interchangeably with happiness in the research literature (Dolan et al. 2008; Veenhoven 1996). However, life satisfaction is a cognitive measure reflecting the individual's long-term evaluation of his or her life and thus differs somewhat from the emotional or affective experience usually associated with happiness (Eid & Diener 2004). Nevertheless, the two constructs are theoretically and empirically closely related and thought to reflect a higher-order construct such as subjective well-being (Diener 1984).

Determinants of life satisfaction have been studied over several decades (Diener et al. 1999; Dolan et al. 2008; Wilson 1967) and both individual (e.g., personality, genetics, socio-economy) and societal (e.g., political system, institutional trust, social trust) determinants have been shown to influence life satisfaction. Not surprisingly, the level of life satisfaction thus differs between countries. Within Europe for example, countries in the north (i.e., Northern Europe) are consistently shown to have the highest level of life satisfaction, whereas countries in Eastern Europe have the lowest (Böhnke 2008; Michaelson et al. 2009).

Life satisfaction levels are at great risk during times of economic crisis (WHO 2011), both directly and indirectly, for example through changing labor market opportunities or trust levels. The current financial crisis, which started in late 2007 made a huge impact on economies worldwide and caused numerous challenges and adverse life situations including rising unemployment and suicide rates (Stuckler et al. 2011). Little is still known about how the financial crisis has affected life satisfaction across Europe. One Icelandic study reported that the crisis only had a limited impact on life satisfaction in Iceland between 2007-2009 (Gudmundsdottir 2013). The impact of the crisis is likely to differ between countries and regions due to their pre-crisis economic situation, availability of public safety nets, and to how they responded to the crisis initially. Some countries employed austerity policies whereas others increased funding for health services and used other fiscal stimuli to minimize the influence of the crisis (Karanikolos et al. 2013).

Trust in parliament might be seen as the public's reaction to the parliament's actions towards the crisis, both on a supranational and national level (e.g., the European and the national parliaments). The concept reflects institutional trust, more specifically, trust in political institutions, which is used interchangeably with political trust (Khodyakov 2007). It encompasses the degree a person trusts the given institution to fulfill its role and thus the performance of the institution will influence this judgment (Hudson 2006). Van der Meer (2010) reported that within Europe, the highest levels of trust in the national parliament between 2002 and 2006 was found in the Nordic countries, Switzerland and the Netherlands and the lowest in the former communist countries. The observed changes in institutional trust during this time period were only minor, in a longer time perspective, there seems to be a trend towards declining institutional trust in both new and old democracies (Blind 2007; Catterberg & Moreno 2005).

Data from the Eurobarometer 1999-2009 surveying public opinions in the 27 Member States of the European Union (EU) displays an inverse relationship between trust in the European parliament and trust in the national parliament in autumn 2008 (Roth 2009). More specifically, the data show an increase in trust in the national parliament and a decrease in trust in the European parliament. When exploring Eurobarometer data over a longer time period (1996-2011), there was an indication of decreasing levels of trust in both the European and the national parliaments although with fluctuations, followed by a sharp decline during the crisis (European Commission 2011). Decrease in trust in the EU as a whole, in other political institutions in the EU, and at the national level has also been reported (Armingeon & Ceka 2013; European Commission 2011). Institutional trust is found to be associated with life satisfaction. For example, using data from the Eurobarometer 2001, Hudson (2006) reported a significant relationship between happiness and institutional trust in the national government, the European Central Bank, the law, the UN and the EU.

Another form of trust, namely social or generalized trust, is found to be closely and directly linked to subjective well-being (Helliwell & Wang 2011). Helliwell and Putnam (2004) observed that people living in a high-trust environment and those who report high social trust also commonly report higher level of life satisfaction and happiness. Likewise, when looking at national differences in happiness, social trust has shown to constitute a powerful explanatory factor (Bjørnskov 2003; Helliwell 2003). Bjørnskov (2003) also found the Scandinavian countries and Switzerland to have the highest levels of social trust. In previous

economic crisis, such as the one in Finland during the 1990's, levels of social trust were not found to decrease (Newton 2001). However, the links between both life satisfaction and institutional trust and life satisfaction and social trust remain relatively unexplored (Helliwell & Wang 2011; Hudson 2006).

Income is another important factor for life satisfaction. There exists some disagreement about the extent to which income influences life satisfaction and whether absolute or relative income matters the most (Caporale et al. 2009; Diener et al. 2013b; Easterlin 1995). Some studies have found perceived sufficiency of income to be independently related to life satisfaction levels, and to play a strong mediating role in the relation between absolute income and life satisfaction (Johnson & Krueger 2006; Pereira & Coelho 2013). The moderating role of perceived sufficiency of income on the relationship between trust and life satisfaction has to our knowledge not been explored. Of note, Böhnke (2008) previously reported that the relationship between life satisfaction and perceived quality of society (e.g., social trust) was weaker in countries with wealthy economies and the opposite was true in countries with deprivation. Therefore we wanted to explore if perceived sufficiency of income moderates the associations between life satisfaction and both trust in political institutions and social trust at the individual level. We hypothesized that life satisfaction and trust are more closely related among individuals who report insufficient income.

As the impact of the financial crisis on life satisfaction is scarcely studied, the aim of this study was to explore the stability and change in life satisfaction, trust in political institutions and social trust across different European regions before and after the onset of the financial crisis, between 2002-2012. We also wanted to explore how life satisfaction is related to trust in political institutions and social trust. The possible moderator role of perceived sufficiency of income in the relationship between trust and life satisfaction will also be examined. This study is based on cumulative data from European Social Survey (ESS) (N=150,314) from 2002-2012.

Materials and methods

This study used data from ESS, which aims to monitor stability and change in social structures as well as attitudes, beliefs and behavior across Europe (ESS n.d.-a). The survey was funded by the European Science Foundation, the European Commission and from

scientific funding bodies in each of the participating countries. Thirty-six European countries are now participating in this cross-sectional survey that is conducted every two years. ESS has developed standards regarding sample selection, translation of the questionnaire, data collection and processing and documentation to ensure that the same methodology was used in all participating countries. This ensures that the data are highly comparable across nations. There has been a high response rate in all rounds, with a mean of 65.8% in the last round. The sample consists of all individuals aged 15 and over and sampling was conducted through strict random probability methods. The questionnaire is made-up of a core module and two rotating modules. Data were collected through face-to-face interviews lasting approximating one hour.

In the present study we used the cumulative dataset (i.e., round 1 to 5) found on ESS web page (www.europeansocialsurvey.org), with additional adding of data from the 6th round of assessment. Respondents in the 14 countries that participated in all rounds and included the variables of interest, were used. These 14 countries were divided into five European regions. Specifically, Western Europe (Belgium, Germany, Netherland and Switzerland), Eastern Europe (Poland and Slovenia), Northern Europe (Denmark, Finland, Norway and Sweden), Southern Europe (Portugal and Spain) and Atlantic Europe (Ireland and United Kingdom). Only respondents between the ages of 18 and 80 were retained for the analyses. The final sample (N = 150,314) consisted of 46,851 respondents from Western Europe, 17,586 respondents form Eastern Europe, 39,472 respondents from Northern Europe, 21,999 respondents from Southern Europe and 24,406 respondents from Atlantic Europe. The mean age was roughly the same in all regions (47 years), although slightly lower in Eastern Europe (Table 1). Only data from the core module were used in this study.

Measures

The dependent variable, *life satisfaction*, was assessed by the following item ‘All things considered, how satisfied are you with your life as a whole nowadays?’. Responses were given on an 11-point scale ranging form 0-10 (0 being ‘extremely dissatisfied’ and 10 ‘extremely satisfied’). This one item-scale is one of the most commonly used scales for assessing overall life satisfaction and shows moderate to high validity and reliability (Diener et al. 2013a).

The independent variables *trust in political institutions* (i.e., European parliament and national parliament) were assessed by asking ‘How much do you personally trust each of the institutions; The European parliament? The country’s parliament?’. Responses were given on an 11-point scale ranging from 0-10 (0 being ‘you do not trust an institution at all’ and 10 being ‘you have complete trust’). The *social trust* was measured by the following item ‘Generally speaking, would you say that most people can be trusted, or that you can’t be too careful in dealing with people?’ Responses were given on an 11-point scale ranging from 0-10 (0 being ‘you can’t be too careful’ and 10 ‘most people can be trusted’).

Perceived sufficiency of income was assessed by asking ‘Which of the descriptions on this card comes closest to how you feel about your household’s income nowadays?’. Responses were given on a four-point scale ‘living comfortably on present income’, ‘coping on present income’, ‘finding it difficult on present income’, ‘finding it very difficult on present income’. The variable was recoded inversely to comply with the scales used in the other variables. In order to look at the moderator effect, the variable was divided into three groups, ‘difficult to cope’, ‘coping’ and ‘living comfortably’ on present income. The two groups ‘Finding it difficult on present income’ and ‘finding it very difficult on present income’ were merged into one group (‘difficult to cope’) because of few responses in those categories.

The demographic variables adjusted for in the analysis were gender and age. Due to incomplete data on measures of education and absolute income (countries and years) it was not possible to adjust for that.

To compare before and after the onset of the financial crisis, we computed a dummy variable indicating before/after the onset of the financial crisis. Assessment rounds 1-3 (i.e., 2002, 2004, 2006) were given the value 0 on this variable (before the crisis) and assessment rounds 4-6 (i.e., 2008, 2010, 2012) were given the value 1 (after the onset of the crisis).

Statistical analysis

The analyses were conducted using the Statistical Package of the Social Sciences (SPSS), version 21.0. All data were weighted in accordance with the ESS guidelines before conducting the analyses (ESS n.d.-b).

Descriptive analyses for life satisfaction, the three trust variables (i.e., European parliament, national parliament and social trust) and perceived sufficiency of income, before and after the start of the financial crisis, were performed for the five European regions separately. Changes over time were examined using independent sample t-test. Next, multiple linear regression analyses were performed to examine the relationship between the dependent (life satisfaction) and independent variables in the five European regions - before and after the start of the financial crisis (dummy variable). The independent variables were included in the hierarchical linear analyses. The first step controlled for gender and age, step two tested for the effect of each of the three trust variables separately to compare the amount of variance explained by each. In order to reveal any significant changes between the confidence intervals obtained, and thus changes in the association between life satisfaction and trust before and after the onset of the financial crisis, a separate multiple linear regression analysis was performed. Life satisfaction was identified as the dependent variable. Age and gender were added in the first step, as before. The trust variable and the dummy variable (financial crisis) was added to the second step and then in the third step an interaction variable between trust and financial crisis was added to determine if there was a significant change in the relationship between life satisfaction and trust.

Multiple linear regression was then used to explore the possible moderating effect of perceived sufficiency of income in the relationship between trust and in life satisfaction. Data from all assessment rounds were included in these last analyses. Age and gender was added in step one, the three trust variables separately and the income variable were included in the second step of the analysis. Finally, the interaction term (trust x income) was included (Kim et al. 2001). Following these analyses, if a significant interaction effect was obtained, we explored the effect of income on the association between life satisfaction and trust, by using the three income groups computed. Again, age and gender were added in step one, and only trust in step two.

Missing data were excluded listwise from the regression analysis. The variable with most missing was trust in European parliament, with 10% missing. Model fit was demonstrated by significant R^2 in the multiple linear regression and the assumption regarding multicollinearity among the independent variables was not violated. Results were regarded statistical significant at the .05 level. Unstandardized beta-coefficients with a 95% confidence interval are also reported.

Results

Descriptive results: Life satisfaction

Before the onset of the financial crisis, Northern Europe had the highest life satisfaction score (mean = 7.97, *standard deviation (SD)* 1.67) and Eastern Europe the lowest (mean = 6.19, *SD* 2.53) (Table 1). After the onset, Northern Europe still has the highest life satisfaction score (mean = 8.04, *SD* 1.61) and Southern Europe now has the lowest score (mean = 6.92, *SD* 2.09) (Table 1).

There has been a significant increase in life satisfaction after the onset of the crisis in Western, Eastern and Northern Europe ($p < .05$), whereas the life satisfaction levels remained stable in the Southern and Atlantic region (Figure 1). However, when inspecting the life satisfaction scores in the individual countries (Figure 2), a significant increase in life satisfaction was observed in Germany, Netherlands, Norway, Portugal, Poland and Slovenia, whereas life satisfaction had significantly decreased in Ireland, and remained unchanged in the remaining countries.

Descriptive results: Trust in political institutions and social trust

Trust in the European parliament differed only slightly between regions, and less than the other two trust indicators (i.e., trust in national parliament and social trust). Southern Europe had the highest level of trust in the European parliament before the start of the crisis, while the Atlantic region had the lowest. In contrast Northern Europe exhibited the highest level of both trust in the national parliament and social trust before the start of the crisis, and Eastern Europe the lowest.

In Northern Europe, trust in the European parliament has significantly increased after the onset of the crisis (Figure 3), significantly dropped in the Eastern, Southern and Atlantic regions and remained stable in Western Europe. Trust in national parliament changed significantly in all regions (Figure 4). An increase is observed in Western, Eastern and Northern Europe, whereas a decrease is observed in Southern and Atlantic Europe. Social trust, however, exhibited a significant increase in Western, Eastern and Atlantic Europe (Figure 5), whereas the level has remained unchanged in Northern and Southern Europe.

Descriptive results: Perceived sufficiency of income

More than 50% of the respondents in each region reported ‘coping’ or ‘living comfortably’ on present income before as well as after the onset of the crisis. The greatest percentage of respondents reporting that they find it ‘difficult’ or ‘very difficult’ to survive on present income were found in Eastern Europe before the onset of the crisis (Table 1). However, it should be noted that the percentage of respondents reporting difficulty to survive on present income had decreased substantially in Eastern Europe (11.1%) after the onset of the crisis, and more so than in any of the other regions. Southern and Atlantic Europe have seen the greatest increase in respondents who report finding it difficult/very difficult to survive on present income, 6.1% and 4.1% respectively. Thus, after the onset of the crisis Southern Europe displayed the greatest percentage of respondents reporting ‘difficult’ or ‘very difficult’ to survive on present income.

Association between trust and life satisfaction

The regression analyses showed a significant positive relationship between all trust variables and life satisfaction ($p < .001$) in each of the regions separately - both before and after the onset of the financial crisis (results not shown).

Overall, the associations between trust and life satisfaction vary between the regions and over time apart from Northern Europe where the associations have remained unchanged (Table 2). The association between trust and life satisfaction in the European parliament has dropped significantly in both Western and Eastern Europe after the onset of the crisis, but increased in Southern Europe. Trust in the national parliament was less closely associated with life satisfaction in Western Europe after the start of the financial crisis, and more strongly associated with life satisfaction in the Southern and Atlantic regions. In Western Europe, social trust was less related with life satisfaction in the same period, whereas the association was greater in the Atlantic region after the start of the crisis.

Perceived sufficiency of income was found to moderate the relationships between all trust measures and life satisfaction in all five regions (results not shown). More specifically, at low levels of perceived sufficiency of income, trust was more closely associated with life satisfaction. By contrast, for those who report ‘living comfortably on present income’, trust was less strongly associated with life satisfaction.

Discussion

The current study examined stability and change in life satisfaction, trust in political institutions and social trust in Europe from 2002 to 2012, using a large cross-national sample (N = 150,314) drawn from altogether 14 countries divided into five regions. Additionally, associations between life satisfaction and both trust in political institutions and social trust were investigated before and after the onset of the financial crisis in late 2007 and the moderator effect of perceived sufficiency of income was explored.

Overall, our findings are consistent with previously published findings regarding the life satisfaction levels across the five European regions (Böhnke 2008; Michaelson et al. 2009). The highest life satisfaction scores were observed in Northern part of Europe and the lowest scores in Eastern Europe. When inspecting the life satisfaction scores in the different countries separately, the scores largely matched that of their region, with two exceptions. Portugal had the lowest level of life satisfaction, below the level of the Eastern European countries, and Switzerland scored similarly to the Northern European countries. Previous reports based on European Quality of Life Survey data have shown Portugal to score similar to the Eastern European countries (Böhnke 2008). Likewise, Switzerland has been shown to have life satisfaction levels in line with the Nordic countries in previous surveys (Bjørnskov 2003). One explanation for the cross-country differences in life satisfaction, is differences in how the society meets universal human needs (Veenhoven 2012). Additionally, Inglehart and Klingemann (2000) reported that economic development and the historical past of a society constitute important explanatory factors for the variation in life satisfaction across countries. For example, countries with high gross national product or a protestant history show high levels of life satisfaction, whereas countries with earlier Communist regimes show low levels of life satisfaction.

Before the onset of the financial crisis, Southern Europe exhibited the highest level of trust in the European parliament and the Atlantic region the lowest. This is in contrast to the findings based on the Eurobarometer 2005-2010 survey, where Arnold et al. (2012) showed that new member states in the EU (e.g., Poland and Slovenia) have higher levels of trust in the European parliament than the old member states. However, we find that trust in the national parliament is lower in Eastern Europe than in the other regions. This finding corresponds with Arnold et al. (2012), who indicate that the new member states exhibit lower levels of trust in

the national parliament than the old member states. Using ESS data from altogether 27 European countries from 2002 to 2006, Van der Meer (2010) also reported that the lowest level of trust in the national parliament is observed in Eastern European countries, and the highest in Northern European countries. This corresponds with findings from the current study.

Regarding social trust, Northern Europe displayed again the highest score. This finding is consistent with the study of Bjørnskov (2003) based on data from the World Values Survey 1993. In another study, Bjørnskov (2006) looked at determinants of cross-country differences in social trust and found that income inequity and ethnic diversity negatively associated with trust, while Protestantism and monarchy were positively associated trust. These findings might partly explain why the Northern region has the highest level of social trust. Overall, countries in Northern Europe are characterized by relatively small income inequity and ethnic diversity, adhere to Protestantism and are mostly monarchies. These specific explanatory factors were not explored in the present study. Looking at the other end of the scale, Eastern Europe has the lowest level of social trust. Bjørnskov (2006) has previously suggested that lower trust levels in the post-communist states might be due to the negative effects (e.g., anxiety and uncertainty regarding the future) on society of having had a communist regime and the fall of the regime.

Stability and change: Life satisfaction

Three regions experienced an increase in life satisfaction levels after the onset of the financial crisis, namely Western, Eastern and Northern Europe. This finding might be due to the fact that these three regions were less affected by the crisis or had a more appropriate response by the national governments to the difficulties the country experienced (Davies et al. 2010; Karanikolos et al. 2013; OECD 2014). Eastern Europe, which had the greatest increase in life satisfaction, experienced a positive development during the period before the start of the crisis. The countries investigated in this region became members of the EU, had an increase in export and real economic growth (Davies et al. 2010; Helliwell et al. 2014) that may have had a positive influence on the outlook on life and thus life satisfaction. Surprisingly, we observe no decrease in life satisfaction in either Southern or Atlantic Europe, despite the fact that these regions were largely affected by the crisis, and are still suffering from the aftermath (OECD 2014). Our findings of considerable stability in life satisfaction throughout the period investigated, despite the emerging financial crisis and its prolonged impact on the world

economy are in line with Gudmundsdottir's (2013) findings in Iceland where life satisfaction was only mildly affected by the crisis which hit the country particularly hard. The stability in life satisfaction might partly result from the fact that life satisfaction levels are relatively stable due to personality and genetic influences (Nes et al. 2006) and partly be due to changing aspirations and expectations (e.g., response shift, focusing illusion) (Kahneman et al. 2006; Sprangers & Schwartz 1999). Socioeconomic and demographic factors commonly influence life satisfaction only modestly and rarely account for more than 3-15% of the variation altogether (Argyle 1999; Lykken & Tellegen 1996) whereas personality and genes commonly account for 30-52% of the variation (Lykken & Tellegen 1996; Nes et al. 2006).

Data from the European Quality of Life Survey also show an increase in life satisfaction in Europe as a whole between 2007 and 2011 (Eurofound 2013). However, on a regional level Eurofound (2013) reported an increase in life satisfaction in Southern Europe and a decrease in countries with social democratic regimes (i.e., Northern Europe including the Netherlands), whereas the other regions displayed a stable level of life satisfaction. In contrast, OECD (2014) reported a fluctuation in life satisfaction after the onset of the crisis, with a drop in 2012. The Southern European countries displayed the greatest decline in life satisfaction, whereas life satisfaction improved in the Nordic and some Eastern European countries. These opposing findings regarding how life satisfaction was affected by the crisis, display the need for more research in the field.

Stability and change: Trust

Findings from the present study showed regional differences in both types of institutional trust (i.e., European parliament and the national parliament) after the onset of the crisis. As mentioned above, these regional differences are likely due to a multitude of factors including the degree to which the different countries and regions were affected by the crisis and how the national governments dealt with the crisis (Davies et al. 2010; Karanikolos et al. 2013; OECD 2014). Northern Europe, was less affected by the crisis and our results indicate an increase in trust in the European and national parliaments. In Eastern Europe there is observed a decrease in trust to the European parliament and an increase in trust to the national parliament, but in spite of this development the trust in the European parliament remains higher than the trust in the national parliament. This may indicate that the initial high expectations regarding the benefits to accrue from EU membership are now becoming more realistic. By contrast, data from the Eurobarometer survey 2011 indicate a slight decrease in both types of institutional

trust during the financial crisis with a sharp decline over six months from spring 2011 (European Commission 2011). These results, however, did not divide countries into regions, but pooled the 27 EU Member States together and thus may not reflect the changes within a region.

Although a decrease in life satisfaction was not observed in Southern and Atlantic Europe both have seen a decrease in trust in the European parliament and the national parliament after the onset of the crisis. This might indicate that the residents of these two regions, who were hit hard, were less satisfied with the performance of the supranational and the national parliament after the crisis started. The findings regarding the decrease in trust in political institutions may not result from the effect of the crisis, but can in fact result from a general decrease in institutional trust over the years (Blind 2007; Catterberg & Moreno 2005). However, the findings from this study, which indicate an increase in trust in political institutions in some regions, seem to refute this conclusion.

Regarding social trust, an increase is observed in Western, Eastern and Atlantic Europe after the start of the crisis. High social trust was also observed during the economic crisis in Finland in 1990, despite the decreasing levels of trust in the political and public institutions (Newton 2001). Newton (2001) argues that this was due to the political origin of the problems, and that they were not related to factors that could decrease social trust. During the on-going financial crisis, social trust in Iceland has likewise been indicating to increase. More specifically, Growiec et al. (2012) observed a significant increase in social trust between 1999 and 2010. They suggest this increase, as well as an increase in sociability, to reflect a coping response to the stress caused by the crisis. This may also be an explanation for the increase in social trust during the crisis in this study.

Association between trust, life satisfaction and perceived sufficiency of income

We found a strong and positive association between life satisfaction and both trust in political institutions and social trust, with the most important being social trust and trust in the European parliament the least. The association has been documented previously (Helliwell & Wang 2011; Helliwell & Putnam 2004; Hudson 2006). Interestingly, however, in Southern and Atlantic Europe, the two regions hardest hit by the financial crisis, levels of life satisfaction remained stable, but the absolute levels of trust in the European and the national parliaments fell. In contrast, the relative importance of the relationship of trust to life

satisfaction was strengthened in those regions. These results may indicate an increased concern with the social and political factors in society related to trust in explaining life satisfaction when economic changes are present in society. In Western and Eastern Europe, where either the economy was improving or secured, life satisfaction increased, trust in national parliament and social trust increased and trust in the European parliament remained relatively stable or decreased, whereas the relative importance of the relationship between trust and life satisfaction generally fell. This may reflect that when levels of trust are maintained or even increased, other factors become increasingly more important in explaining life satisfaction. The Northern region was not so affected by the crisis, and the relationship between trust and life satisfaction remained basically unchanged from before the crisis.

Perceived sufficiency of income reflects to some degree, a feeling of financial security. This investigation indicates that for those individuals who perceive their income to be insufficient, and thus presumably less financially secure, there is a stronger relationship between trust and life satisfaction. This supports our hypothesis that life satisfaction and trust are more closely related among individuals who report insufficient income. Our data showed that in Southern and Atlantic Europe more individuals are falling into the 'insufficient' category after the start of the crisis. The OECD (2014) report 'Society at a glance 2014' also indicated that during the crisis people in affected countries have become less financially secure with increased unemployment and loss of income. This indicates that for a growing segments of the population in affected countries, the association between factors in society related to trust and life satisfaction become more important. The relationship between trust and life satisfaction is connected to a feeling of financial security, but this relationship has not been extensively studied.

Despite these findings it is necessary to point out that both trust in political institutions and social trust, only account for a relatively small amount of the variance in life satisfaction at the individual level. At the most it explains 6.8% of the variance (i.e., for social trust in Western Europe before the crisis) and at the lowest end 1.7% (i.e., for trust in the European parliament in Southern Europe before the crisis). These results illustrate that there are other factors that explain more of the variance in life satisfaction. As previously mentioned, studies have shown personality and genetic differences to explain as much as 30-52% of the variance in individual levels of life satisfaction (Lykken & Tellegen 1996; Nes et al. 2006) and negative life events (e.g., loss of employment and financial stain) account for 11.4% of the

variance (Marum et al. 2013). Although trust explains a small part of the variance in life satisfaction compared to other factors, trust explains a considerable amount of the variance that can be altered by changes in society, as seen in this study.

Strengths and limitations

The main strength of this study is the large sample size obtained by ESS and their use of methodological standards at all stages in the process. This makes the data ideal for comparative and cross-national analyses. The ESS team is also working continuously to ensure high validity and reliability of the questionnaire and data collected. The use of strict randomized probability sampling provides a representative sample of the population and the questionnaire used is well tested and translated according to ESS protocols. The cross-sectional nature of the survey limits the possibility to draw causal conclusions from the findings. Data are collected through self-report, and thus response bias will be present. Additionally, we used only single-item questions to indicate the constructs examined. Another caveat concerns the limited numbers of countries included in this study due to availability of data. Inclusion of other countries (e.g., Greece, France and Iceland) might have given somewhat different results. Countries were also pooled into regions. It is therefore important to stress that our findings might only be generalized to the countries included in the regions and not to the regions as a whole.

Conclusion

The current study finds levels of life satisfaction and social trust to be relatively stable or increasing in all five European regions from 2002 to 2012. Levels of trust in political institutions have been less stable, perhaps due to the effects of the on-going financial crisis. Furthermore, an association between life satisfaction and both trust in political institutions and social trust were observed, but shown to vary across both regions and time and to be moderated by perceived sufficiency of income. Life satisfaction was more closely associated with both types of trust among those perceiving their income to be insufficient. Further studies are needed to better understand the impact of the financial crisis on life satisfaction, and the association between trust and life satisfaction.

Acknowledgments

We would like to thank Norwegian Institute of Public Health for support and access to workspace and Rune Johansen and Bo Engdahl, at Norwegian Institute of Public Health, Division of Mental Health, for helpful advice regarding statistical analysis.

References

- Argyle, M. (1999). Causes and correlates of happiness. In Kahneman, D., Diener, E. & Schwartz, N. (eds) *Well-being: The foundations of hedonic psychology*, pp. 353-354. New York: Russell Sage Foundation.
- Armington, K. & Ceka, B. (2013). The loss of trust in the European Union during the great recession since 2007: The role of heuristics from the national political system. *European Union Politics*: 1-26.
- Arnold, C., Sapir, E. V. & Zapryanova, G. (2012). Trust in the institutions of the European Union: A cross-country examination. *European Integration Online Papers*, 16 (2).
- Bjørnskov, C. (2003). The happy few: Cross-country evidence on social capital and life satisfaction. *Kyklos*, 56 (1): 3-16.
- Bjørnskov, C. (2006). Determinants of generalized trust: A cross-country comparison. *Public Choice*, 130 (1): 1-21.
- Blind, P. K. (2007). *Building trust in government in the twenty-first century: Review of literature and emerging issues*. 7th Global Forum on Reinventing Government Building Trust in Government, 26-29 June 2007, Wien, Austria.
- Böhnke, P. (2008). Does society matter? Life satisfaction in the enlarged Europe. *Social Indicators Research*, 87 (2): 189-210.
- Caporale, G. M., Georgellis, Y., Tsitsianis, N. & Yin, Y. P. (2009). Income and happiness across Europe: Do reference values matter? *Journal of Economic Psychology*, 30 (1): 42-51.
- Catterberg, G. & Moreno, A. (2005). The individual bases of political trust: Trends in new and established democracies. *International Journal of Public Opinion Research*, 18 (1): 31-48.
- Davies, S., Kah, S. & Woods, C. (2010). Regional dimensions of the financial and economic crisis. *European Policy Research Paper*, 70. 54 pp.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95 (3): 542-575.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E. & Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125 (2): 276-302.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55 (1): 34-43.
- Diener, E., Inglehart, R. & Tay, L. (2013a). Theory and validity of life satisfaction scales. *Social Indicators Research*, 112 (3): 497-527.
- Diener, E., Tay, L. & Oishi, S. (2013b). Rising income and the subjective well-being of nations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 104 (2): 267-276.
- Dolan, P., Peasgood, T. & White, M. (2008). Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on the factors associated with subjective well-being. *Journal of Economic Psychology*, 29 (1): 94-122.
- Easterlin, R. A. (1995). Will raising the incomes of all increase the happiness of all? *Journal of Economic Behavior & Organization*, 27 (1): 35-47.
- Eid, M. & Diener, E. (2004). Global judgments of subjective well-being: Situational variability and long-term stability. *Social Indicators Research*, 65 (3): 245-277.
- ESS. (n.d.-a). *About the European Social Survey European research infrastructure – ESS ERIC*. Available at: <http://www.europeansocialsurvey.org/about/index.html> (accessed: 12.02.2014).
- ESS. (n.d.-b). *Weighting European Social Survey data*. Available at: <http://www.europeansocialsurvey.org/search?q=weighting> (accessed: 20.01.2014).

- Eurofound. (2013). Third European Quality of Life Survey - Quality of life in Europe: Subjective well-being. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 125 pp.
- European Commission. (2011). Eurobarometer 76 - Public opinion on the European Union. *Standard Eurobarometer*: European Commission. 23 pp.
- Growiec, K., Vilhelmsdóttir, S. & Cairns, D. (2012). Social capital and the financial crisis: The case of Iceland. *CIES e-Working Papers* 1647-0893. Lisboa: CIES-IUL. 19 pp.
- Gudmundsdottir, D. G. (2013). The impact of economic crisis on happiness. *Social Indicators Research*, 110 (3): 1083-1101.
- Helliwell, J. & Wang, S. (2011). Trust and well-being. *International Journal of Well-Being*, 1 (1): 42-78.
- Helliwell, J. F. (2003). How's life? Combining individual and national variables to explain subjective well-being. *Economic Modelling*, 20 (2): 331-360.
- Helliwell, J. F. & Putnam, R. D. (2004). The social context of well-being. *Philosophical Transactions-Royal Society of London Series B biological Sciences*, 359 (1449): 1435-1446.
- Helliwell, J. F., Huang, H. & Wang, S. (2014). Social Capital and Well-Being in Times of Crisis. *Journal of Happiness Studies*, 15 (1): 145-162.
- Hudson, J. (2006). Institutional trust and subjective well-being across the EU. *Kyklos*, 59 (1): 43-62.
- Inglehart, R. & Klingemann, H.-D. (2000). Genes, culture, democracy, and happiness. In Diener, E. & Suh, E. M. (eds) *Culture and subjective well-being*, pp. 165-184. Cambridge: MIT Press.
- Johnson, W. & Krueger, R. F. (2006). How money buys happiness: Genetic and environmental processes linking finances and life satisfaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90 (4): 680-691.
- Kahneman, D., Krueger, A. B., Schkade, D., Schwarz, N. & Stone, A. A. (2006). Would you be happier if you were richer? A focusing illusion. *Science*, 312 (5782): 1908-1910.
- Karanikolos, M., Mladovsky, P., Cylus, J., Thomson, S., Basu, S., Stuckler, D., Mackenbach, J. P. & McKee, M. (2013). Financial crisis, austerity, and health in Europe. *The Lancet*, 381 (9874): 1323-1331.
- Khodyakov, D. (2007). Trust as a process: A three-dimensional. *Sociology*, 41 (1): 115-132.
- Kim, J.-S., Kaye, J. & Wright, L. K. (2001). Moderating and mediating effects in causal models. *Issues in Mental Health Nursing*, 22 (1): 63-75.
- Lykken, D. & Tellegen, A. (1996). Happiness is a stochastic phenomenon. *Psychological Science*, 7 (3): 186-189.
- Marum, G., Clench-Aas, J., Nes, R. B. & Raanaas, R. K. (2013). The relationship between negative life events, psychological distress and life satisfaction: A population-based study. *Quality of Life Research*, 23 (2): 601-611.
- Michaelson, J., Abdallah, S., Steuer, N., Thompson, S., Marks, N., Aked, J., Cordon, C. & Potts, R. (2009). National Accounts of Well-being: bringing real wealth onto the balance sheet. London: The New Economics Foundation. 69 pp.
- Nes, R. B., Røysamb, E., Tambs, K., Harris, J. R. & Reichborn-Kjennerud, T. (2006). Subjective well-being: Genetic and environmental contributions to stability and change. *Psychological Medicine*, 36 (7): 1033-1042.
- Newton, K. (2001). Trust, social capital, civil society, and democracy. *International Political Science Review*, 22 (2): 201-214.
- OECD. (2014). Society at a glance 2014: OECD social indicators: OECD Publishing. 144 pp.

- Pereira, M. C. & Coelho, F. (2013). Untangling the relationship between income and subjective well-being: The role of perceived income adequacy and borrowing constraints. *Journal of Happiness Studies*, 14 (3): 985-1005.
- Roth, F. (2009). The effect of the financial crisis on systemic trust. *Intereconomics*, 44 (4): 203-208.
- Sprangers, M. A. & Schwartz, C. E. (1999). Integrating response shift into health-related quality of life research: a theoretical model. *Social Science & Medicine*, 48 (11): 1507-1515.
- Stuckler, D., Basu, S., Suhrcke, M., Coutts, A. & McKee, M. (2011). Effects of the 2008 recession on health: a first look at European data. *The Lancet*, 378 (9786): 124-125.
- Van der Meer, T. (2010). In what we trust? A multi-level study into trust in parliament as an evaluation of state characteristics. *International Review of Administrative Sciences*, 76 (3): 517-536.
- Veenhoven, R. (1996). The study of life satisfaction. In Saris, W. E., Veenhoven, R., Scherpenzeel, A. C. & Bunting, B. (eds) *A comparative study of satisfaction with life in Europe*, pp. 11-48. Budapest: Eötvös University Press.
- Veenhoven, R. (2012). Cross-national differences in happiness: Cultural measurement bias or effect of culture? *International Journal of Wellbeing*, 2 (4): 333-353.
- WHO. (2011). Impact of economic crises on mental health. København: World Health Organization. 23 pp.
- Wilson, W. R. (1967). Correlates of avowed happiness. *Psychological Bulletin*, 67 (4): 294-306.

Table 1: Mean levels and/or prevalence of the dependent variable (life satisfaction) and independent variables before (2002-2006) and after (2008-2012) the onset of the financial crisis.

	European regions																			
	Western Europe					Eastern Europe					Southern Europe					Atlantic				
	Mean (SD)	%	N	Mean (SD)	%	N	Mean (SD)	%	N	Mean (SD)	%	N	Mean (SD)	%	N	Mean (SD)	%	N		
How satisfied with life as a whole, 0-10 response scale	Before crisis	7.08 (2.13)		24293	6.19 (2.53)	9125	7.97 (1.67)	20189	6.91 (2.03)	10110	7.14 (2.00)	11436								
	After onset	7.38 (2.00)		22558	6.96 (2.25)	8461	8.04 (1.61)	19283	6.92 (2.09)	11889	7.13 (2.07)	12970								
Trust in the European parliament, 0-10 response scale	Before crisis	4.37 (2.26)		22204	4.58 (2.40)	7663	4.54 (2.21)	18199	4.86 (2.27)	8739	3.60 (2.34)	10118								
	After onset	4.38 (2.27)		21197	4.43 (2.41)	7698	4.89 (2.14)	17693	4.25 (2.38)	10614	3.49 (2.35)	11649								
Trust in country's parliament, 0-10 response scale	Before crisis	4.52 (2.31)		23707	2.87 (2.26)	8901	5.83 (2.23)	20041	4.76 (2.33)	9636	4.35 (2.34)	11241								
	After onset	4.77 (2.27)		22100	3.09 (2.27)	8282	5.97 (2.18)	19117	3.96 (2.48)	11486	4.16 (2.41)	12645								
Most people can be trusted or you can't be too careful, 0-10 response scale	Before crisis	4.98 (2.30)		24309	3.75 (2.37)	9133	6.52 (2.06)	20182	4.77 (2.22)	10141	5.21 (2.17)	11434								
	After onset	5.11 (2.25)		22558	4.17 (2.42)	8489	6.54 (1.95)	19276	4.79 (2.15)	11943	5.31 (2.14)	12985								
Finding it very difficult on present income	Before crisis	3.4	807		4.7	365		2.0	423		4.6	773								
	After onset	3.3	772		3.3	336		2.1	399		7.2	1122								
Finding it difficult on present income	Before crisis	12.3	2951		35.6	2330		7.4	1538		17.4	2230								
	After onset	11.1	2729		25.9	1656		7.1	1381		21.9	3133								
Feeling about household's income nowadays	Before crisis	50.8	10991		52.8	4579		40.7	8600		48.7	5081								
	After onset	48.1	9936		59.7	4680		37.3	7742		46.3	5655								
Living comfortably on present income	Before crisis	32.7	9417		6.4	1840		49.4	9557		28.0	2013								
	After onset	36.9	9019		10.1	1759		53.2	9689		23.8	1961								
Age of respondent	Before crisis	47	24335		44	9172		47	20220		46	10209								
	After onset	48	22581		45	8512		48	19295		47	11975								
Gender	Male	47.5	11556		47.5	4348		50.5	10220		44.1	4498								
	Female	49.4	11150		47.3	4023		50.8	9807		44.2	5289								
	Before crisis	52.5	12769		52.5	4798		49.5	10000		55.9	5710								
	After onset	50.6	11431		52.7	4488		49.2	9488		55.8	6686								

Mean and standard deviation (SD) are weighted numbers

Table 2: *Multiple linear regression analysis examining the association between life satisfaction and trust in political institutions and social trust, before (2002-2006) and after (2008-2012) the onset of the financial crisis in all five regions.*

		Trust in the European parliament		Trust in country's parliament		Social trust	
		R ² change	B (95% CI)	R ² change	B (95% CI)	R ² change	B (95% CI)
Western Europe	Before	.038	.184 (.172-.195)	.065	.234 (.224-.245)	.068	.241 (.230-.252)
	After	.027	.146 (.135-.156) ***	.053	.203 (.193-.213) ***	.050	.199 (.189-.209) ***
Eastern Europe	Before	.027	.171 (.148-.194)	.020	.158 (.136-.181)	.030	.185 (.164-.207)
	After	.019	.128 (.108-.147) **	.025	.157 (.137-.177)	.029	.158 (.140-.177)
Northern Europe	Before	.023	.113 (.092-.133)	.032	.135 (.115-.155)	.049	.179 (.158-.200)
	After	.022	.113 (.093-.113)	.032	.133 (.144-.152)	.064	.209 (.188-.229)
Southern Europe	Before	.017	.116 (.100-.132)	.026	.141 (.125-.156)	.043	.190 (.174-.206)
	After	.027	.144 (.129-.160) **	.046	.179 (.165-.194) ***	.044	.206 (.190-.222)
Atlantic	Before	.022	.130 (.115-.145)	.029	.146 (.132-.160)	.039	.183 (.168-.198)
	After	.029	.153 (.138-.169)	.058	.207 (.194-.221) ***	.050	.218 (.203-.234) **

The dependent variable is life satisfaction

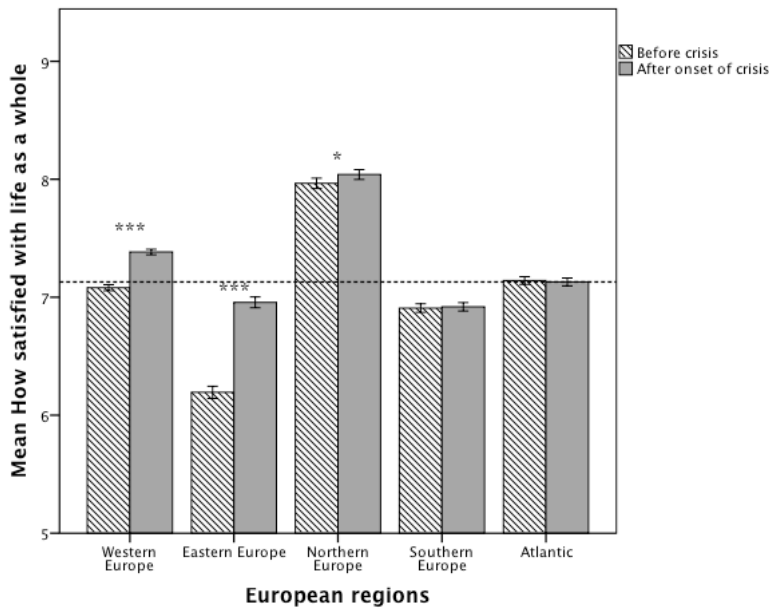
Cell values are unstandardized beta-coefficients with 95% confidence interval and R² change

Controlled for age and gender

Significant change after the onset of the crisis: ** p < .01, *** p < .001

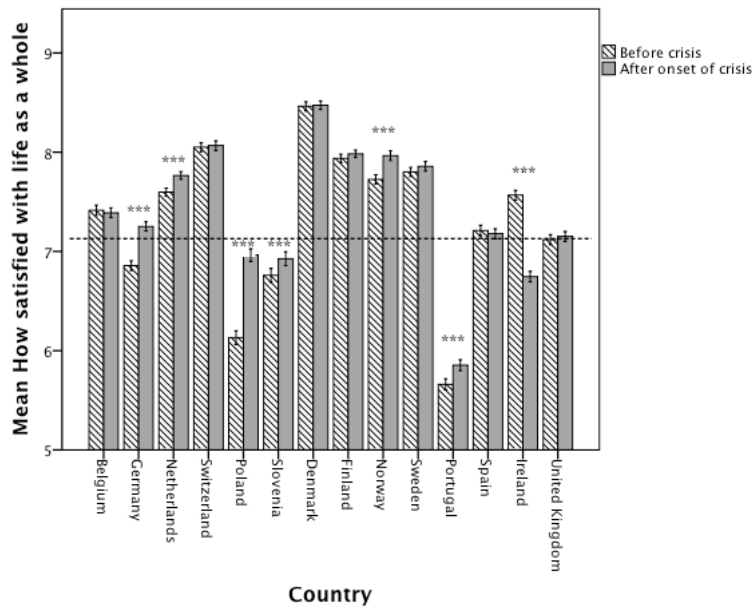

Figure 1: Mean levels of life satisfaction before (2002-2006) and after (2008-2012) the onset of the financial crisis in all five regions.

Error Bars: 95% CI
 Significant change after the onset of the crisis: * $p < .05$, *** $p < .001$
 --- mean level of life satisfaction (range 0-10) in all five regions

Figure 2: Mean levels of life satisfaction before (2002-2006) and after (2008-2012) the onset of the financial crisis at the country level.

Error Bars: 95% CI
 Significant change after the onset of the crisis: *** $p < .001$
 --- mean level of life satisfaction (range 0-10) in all countries

Figure 3: Mean levels of trust in the European parliament before (2002-2006) and after (2008-2012) the onset of the financial crisis in all five regions.

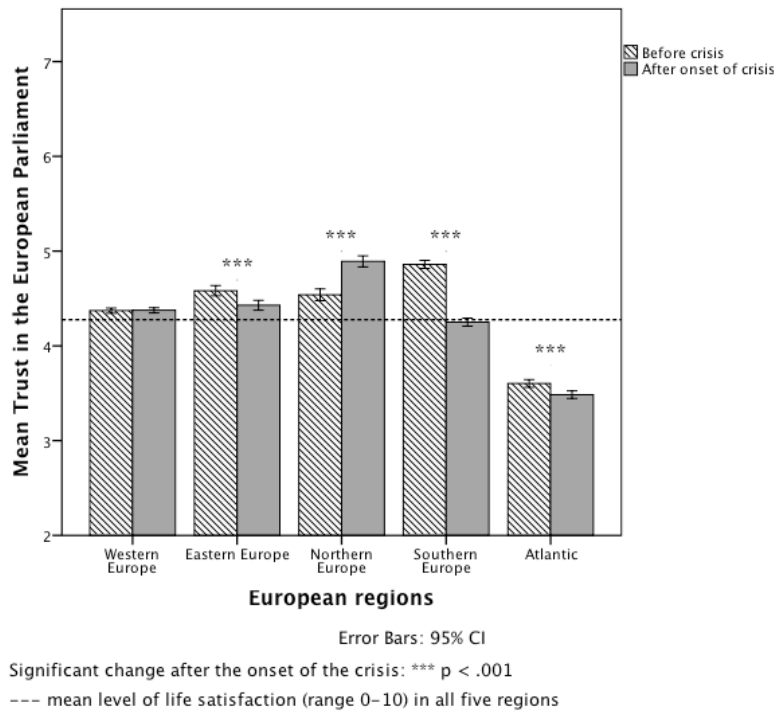

Figure 4: Mean levels of trust in the national parliament before (2002-2006) and after (2008-2012) the onset of the financial crisis in all five regions.

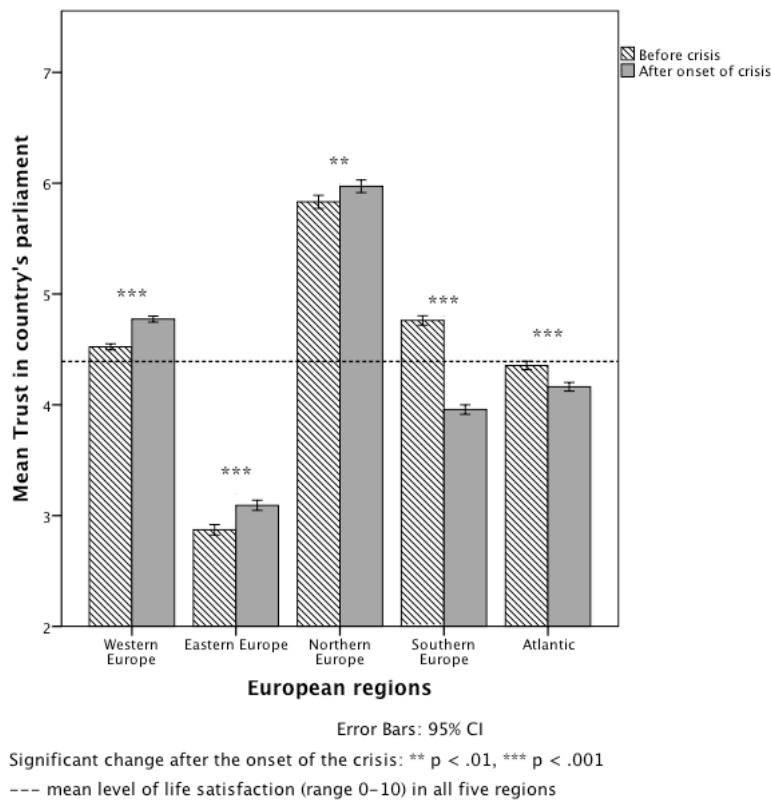
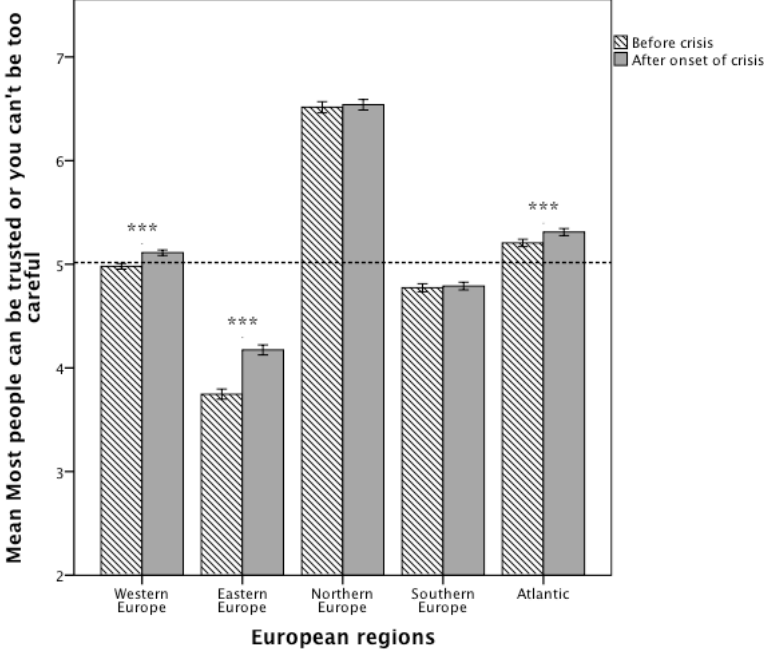

Figure 5: Mean levels of social trust before (2002-2006) and after (2008-2012) the onset of the financial crisis in all five regions.

Error Bars: 95% CI

Significant change after the onset of the crisis: *** p < .001

--- mean level of life satisfaction (range 0-10) in all five regions

Vedlegg

Vedlegg 1: Korrespondanse per mail med utvalgsekspert fra ESS angående vekting av data.

AW: Weighting of ESS data when combining multiple rounds

From: Zins, Stefan
Sent: Thursday, March 06, 2014 7:17:12 PM
To: Ingrid Bergande
Cc: essdatasupport

Dear Ms. Bergande,

My name is Stefan Zins from GESIS in Mannheim, Germany.

Your request regarding the weighting of ESS data was forwarded to me as I'm a member of the sampling expert panel of the ESS.

As for the usage of weights in the ESS you need to consider the following:

If you want to do a joint analysis of data from multiple countries you need both the so called design weights (dweight) **and** population size weights (pweight). To obtain the weights for you analysis you need to multiply those two weights (for each observation). The reason is that design weights are scaled by countries so that their mean is equal to one and their sum equal to the net sample size of that country. If you do an analysis for each country separately you would only need the design weights. However if you pool different countries you need to undo this scaling of the design weights and that's what the multiplication by the population size weights does. Otherwise your weights would not reflect the different sizes of the target populations in the participating countries. If you only intend to do a separate and analysis within each country you can directly use the corresponding dweights.

If you used data from multiple ESS rounds and multiple countries you have to do this (the multiplication) for each single round. But apart from that there are not further adjustments needed to the weights.

Even if you decide to group certain countries in your analysis you don't need any new population weights.

In principal the weight of a unit (dweight*pweight) corresponds to the inverse probability of that unit to be included into the ESS sample of a certain round and that is independent of whatever analysis comes later.

Best wishes

Stefan Zins

Norges miljø- og
biovitenskapelige
universitet

Postboks 5003
NO-1432 Ås
67 23 00 00
www.nmbu.no